

Ludwig Boltzmann Institute
Human Rights

Mirovni inštitut
Institute for International Studies in Public Policy
The Peace Institute
Institute for Contemporary Social and Political Studies

Dostojanstvo med sojenjem

KREPITEV PROCESNIH
PRAVIC OSUMLJENCEV S
TEŽAVAMI V DUŠEVNEM
ZDRAVJU IN/ALI DUŠEVNEM
RAZVOJU V KAZENSKIH
POSTOPKIH

Zaradi lepšega teka besedila so ponekod v prispevku uporabljeni izrazi v samo eni obliki slovničnega spola. Kadar je uporabljen izraz, ki se nanaša samo na en spol, ga je treba razumeti tako, kot da se nanaša na oba spola, razen če je izrecno navedeno drugače. Izključni namen tega je lažje branje besedila.

Ta publikacija je bila pripravljena s finančno podporo Evropske unije. Za vsebino te publikacije so izključno odgovorni avtorji in je nikakor ni mogoče razumeti, kot da gre za stališča Evropske unije.

Dostojanstvo na sojenju **Krepitev procesnih pravic osumljenцев** **s težavami v duševnem zdravju in/ali** **duševnem razvoju v kazenskih postopkih**

Priročnik

Koordinator

Inštitut Ludwiga Boltzmanna za človekove pravice (BIM):

Barbara LINDER, Nóra KATONA, Julia KOLDA

Ob podpori:

Bella GELLER, Nikole METZ, Tobias SCHLEICHER

Partnerji

Bolgarski helsinški odbor (BHC):

Slavka KUKOVA

Liga za človekove pravice (LIGA):

Zuzana DURAJOVÁ, Matěj STRÍTESKÝ, Nela FALTUSOVÁ

Organizacija za duševno zdravje (MHP):

Eglė ŠUMSKIENĖ, Dovile JUODKAITE

Mirovni inštitut (MI):

Katarina VUČKO, Neža KOGOVŠEK ŠALAMON

Oblikovanje

Studio Gilani

Zahvala

Projektna skupina želi iskreno zahvaliti vsem članom nacionalnih svetovalnih skupin, ki so kljub svojim številnim obveznostim neutrudno podpirali projekt. Nadalje smo še posebej hvaležni našim intervjuvancem, ki so z nami delili svoje osebne izkušnje in strokovno znanje, s čimer so pomembno prispevali k temu priročniku. Nazadnje bi se radi zahvalili naši kolegici Claudii Schell za njeno podporo tekom celotnega projekta.

Leto: 2018

VSEBINA

GLOSAR	7
--------------	---

UVOD	11
------------	----

UVODNI PRIZOR	20
---------------------	----

PRVI DEL: PRIMERJALNO POROČILO

1	KLJUČNE UGOTOVITVE	26
---	--------------------------	----

2	OBETAVNE PRAKSE	32
---	-----------------------	----

DRUGI DEL: MERILA ZA DOBRE PRAKSE

1	OPREDELITEV: OBETAVNE IN DOBRE PRAKSE GLEDE PROCESNIH PRAVIC OSEB S TEŽAVAMI V DUŠEVNEM ZDRAVJU IN/ALI DUŠEVNEM RAZVOJU	38
---	---	----

2	VODILNA NAČELA	38
---	----------------------	----

3	MERILA ZA OPREDELITEV OBETAVNIH IN DOBRIH PRAKS	39
---	--	----

3.1	Pravni okvir	39
-----	--------------------	----

3.2	Policijski postopki in zaslišanja v predhodnem postopku	40
-----	---	----

3.3	Sodna faza	44
-----	------------------	----

3.4	Usposabljanje in senzibilizacija strokovnjakov	45
-----	--	----

TRETJI DEL: PRIPOROČILA

1	PRIPOROČILA ZA DELEŽNIKE	48
---	--------------------------------	----

1.1	PREDHODNI POSTOPEK	48
-----	--------------------------	----

1.1.1	Policijski postopek	48
1.1.1.1	Prva ocena ranljivosti.....	48
1.1.1.2	Pravica do informacij	48
1.1.1.3	Pravica do zdravniške pomoči	49
1.1.1.4	Odvzem prostosti	50
1.1.1.5	Pravica do zagovornika oziroma pravica do podpore osebe zaupanja oziroma zakonitega zastopnika.....	50
1.1.1.6	Snemanje.....	51
1.1.2	Postopek s preiskovalnim sodnikom.....	51
1.1.2.1	Ocena ranljivosti	51
1.1.2.2	Pravica do informacij	52
1.1.2.3	Odvzem prostosti	53
1.1.2.4	Pravica do zdravniške pomoči	53
1.1.2.5	Pravica do dostopa do zagovornika oziroma pravica do podpore osebe zaupanja oziroma zakonitega zastopnika.....	54
1.1.3	Državni tožilec	55
1.2	SODNA FAZA	56
1.2.1	Ocena ranljivosti	56
1.2.2	Pravica do informacij	56
1.2.3	Pravica do dostopa do zagovornika, podpora osebe zaupanja.....	57
1.2.4	Zasebnost.....	57
1.2.5	Zvokovno in slikovno snemanje	57
1.2.6	Sodba.....	58
1.3	PRAVNA SREDSTVA.....	58
2	PRIPOROČILA UPRAVIČENCEV	59
3	PRAVNA PRIPOROČILA DRŽAVAM ČLANICAM.....	61
3.1	Splošna priporočila.....	61
3.2	Presoja ranljivosti	62
3.3	Pravica do informacij	63
3.4	Zvokovno in slikovno snemanje	64
3.5	Pravica do dostopa do zagovornika	64
3.6	Pravica do zdravniške pomoči	65
3.7	Odvzem prostosti	66
3.8	Zagotoviti razumljivo sporočanje sodbe.....	66
3.9	Spremljanje	67

4	PRIPOROČILA DRŽAVAM ČLANICAM GLEDE POLITIK	68
5	PRIPOROČILA ZA EVROPSKO UNIJO	72

PRILOGE

PRILOGA I:

KONTROLNI SEZNAM: PRVI KAZALCI MOREBITNIH TEŽAV V DUŠEVNEM ZDRAVJU IN/ALI DUŠEVNEM RAZVOJU	74
---	----

PRILOGA II:

INFORMATIVNI SEZNAM PRAVIC IN DOLŽNOSTI V KAZENSKEM POSTOPKU: POLICIJA	75
---	----

PRILOGA III:

INFORMATIVNI SEZNAM PRAVIC IN DOLŽNOSTI V KAZENSKEM POSTOPKU: SODNIK	77
---	----

PRILOGA IV:

PRIPOROČILO KOMISIJE Z DNE 27. NOVBRA 2013 O PROCESNIH JAMSTVIH ZA RANLJIVE OSEBE, KI SO OSUMLJENE ALI OBDOLŽENE V KAZENSKEM POSTOPKU (2013/C 378/02)	79
--	----

PRILOGA V:

PREGLED EMPIRIČNIH PODATKOV	85
-----------------------------------	----

OPOMBE	90
--------------	----

SEZNAM VIROV	93
--------------------	----

GLOSAR

H

hendikep / oviranost

družbeni učinek interakcije med posamezno okvaro in socialnim ter materialnim okoljem; »ljudje z dolgotrajnimi telesnimi, duševnimi, intelektualnimi ali senzoričnimi okvarami, ki jih v povezavi z različnimi ovirami lahko omejujejo, da bi enako kot drugi polno in učinkovito sodelovali v družbi“ (1. člen Konvencije ZN o pravicah invalidov¹); za težave v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju glej poglavje Metodologija

K

kazenski postopek

postopek izvajanja materialnega kazenskega prava in izreka pravnomočne kazenske sodbe

N

neprostopvoljna hospitalizacija

odvzem prostosti na podlagi zaznane ogroženosti osebe s težavo v duševnem zdravju do samega sebe ali drugih v skladu s civilnim pravom

O

obdolženec

oseba, ki jo pristojni organ pravnomočno obtoži kaznivega dejanja

obvezno psihiatrično zdravljenje

odvzem prostosti, vključno z obveznim zdravljenjem, na podlagi pravnomočne kazenske sodbe zaradi zaznane nevarnosti osebe s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju

odvzem prostosti

vsaka oblika pridržanja, zaporne kazni ali namestitve osebe v javni ali zasebni zavod, ki ga ta oseba po odredbi sodne, upravne ali katerekoli druge oblasti ne sme zapustiti po svoji volji

osumljenec

oseba, osumljena storitve kaznivega dejanja

P

policijsko pridržanje

faza, ki traja od trenutka, ko policija osebi odvzame prostost, do trenutka, ko jo izpusti ali privede pred preiskovalnega sodnika

predhodni postopek

faza, ki se začne s trenutkom, ko je oseba seznanjena, da je osumljena storitve kaznivega dejanja ali prekrška, in konča s formalno obtožbo pristojnega organa; vključuje postopke pred policijo, državnim tožilcem in/ali preiskovalnim sodnikom

preventivno pridržanje za namene izvedenskega pregleda

predhodni odvzem prostosti v skladu s kazenskim pravom, ki ne temelji na pravomočni sodbi, temveč na zaznani ogroženosti osebe z oviro do same sebe ali drugih, zaradi namena zdravstvenega pregleda ali zdravljenja

prijetje

dejanje odvzema prostosti osebi s strani uradnega organa zaradi domnevne izvršitve kaznivega dejanja

pripor

vsakršna oblika odvzema prostosti s strani organov pregona od trenutka prijeta in začetka policijskega pridržanja, med prevozi, pred sodno presojo pripora in po njej, in dokler sodišče ne izreče obsodilne ali oprostilne sodbe in v slednjem primeru odredi izpustitev osebe; v tem priročniku se izraz uporablja za sodno odrejeni pripor

procesna sposobnost

oseba mora biti sposobna slediti postopku; to ni mogoče takrat, ko je oseba tako hude težave v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju, da to ovira njeno sodelovanje v postopku

R

ranljiva oseba

v tem priročniku se šteje, da je osumljenec ranljiva oseba, če sta izpolnjena dva pogoja:

- oseba ima težave v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju ter

- zaradi teh težav ni sposobna učinkovito sodelovati v kazenskem postopku.

Zgolj diagnoza duševne motnje ali oviranosti ne pomeni samodejno, da zadevna oseba ne more učinkovito sodelovati.

S

skrbništvo

pravno razmerje, vzpostavljeno po nepravdnem ali upravnem postopku med osebo, za katero se šteje, da nima potrebne pravne sposobnosti (bodisi delno ali v celoti), da sprejema osebne odločitve, in osebo, imenovano za sprejemanje odločitev v njenem imenu

sodni postopek

je faza, ki se začne s formalno obtožbo osebe in konča s pravnomočno sodbo, vključno s pritožbenim postopkom

U

učinkovito sodelovanje

aktivno in informirano sodelovanje v postopku; ne zajema samo pravice do navzočnosti, temveč tudi pravico do poslušanja in spremljanja postopka

upravičenec

za namene tega projekta: oseba s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju, ki je osumljena ali obdolžena v kazenskem postopku; to je posameznik, ki bi mu na koncu morali koristiti rezultati tega projekta, tako da pripomorejo k izboljšanju njegovih procesnih pravic

ustrezna odrasla oseba

sorodnik ali oseba, ki ima socialni odnos z ranljivo osebo, za katero je verjetno, da bo komunicirala z oblastnimi organi, in pomaga ranljivi osebi pri uresničevanju njenih procesnih pravic

Z

zakoniti zastopnik

oseba, ki zastopa interese in nadzoruje pravne zadeve ranljive osebe, na primer skrbnik, ki ga imenuje sodišče

Dostojanstvo na sojenju

zaslišanje

z zaslišanjem si policija ali državni tožilec ali preiskovalni sodnik prizadeva pridobiti informacije o kaznivem dejanju; v tem poročilu je izraz informativni razgovor uporabljen kot soznačnica

zdravstvena ocena

strokovno medicinsko mnenje o zdravstvenem stanju osebe (na primer v času kaznivega dejanja), ki ga zahtevata policija ali sodišče med kazenskim postopkom

UVOD

Osebe s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju spadajo v skupino najranljivejših oseb med osumljenci v kazenskih postopkih.

“Skupna značilnost ljudi s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju je, da lahko trpijo zaradi trajne ali začasno zmanjšane mentalne sposobnosti. Zato je zanje bolj verjetno kot za druge, da se zmedejo ali zapletejo, še zlasti če so prisotni dodatni dejavniki stresa, kot so policijsko zaslišanje, prijetje, sojenje in pripor. Osebe, ki trpijo zaradi čustvenih težav (na primer za depresijo, psihozo ali posttravmatskim stresom) in/ali imajo vedenjske težave (na primer avtizem, hiperaktivno motnjo pomanjkanja pozornosti in morda tudi težave, povezane z drogami in/ali alkoholom, kot so hujši odtegnitveni simptomi), so v nevarnosti, da ne bodo v celoti dojele teže in posledic postopka. Nekatere bodo verjetno imele težave pri razumevanju in iskrenem odgovarjanju na vprašanja, saj imajo lahko težave s spominom in obdelavo informacij. Prav tako je verjetneje, da bodo izrekle trditve, ki so jim v škodo, vključno z lažnimi priznanji, ker so lahko dojemljive in sugestibilne ter lahko pod pritiskom poskušajo ugoditi drugim ali se inkriminirati.”²

Zaradi različnih oblik in vrst oviranosti je pogosto prav glede teh oseb najtežje ugotoviti, da gre za potencialno ranljive osumljence. Zato zanje obstaja nesorazmerno večje tveganje, da jim ne bodo zagotovljena ustrezna postopkovna jamstva, ki zagotavljajo pošteno sojenje. V kazenskem postopku je več pasti, katerih skupni imenovalec je splošno pomanjkanje razumevanja na obeh straneh - tako osumljenca kot tudi organov, ki sodelujejo v kazenskih postopkih. To je lahko povezano še s pomanjkanjem poklicne skrbnosti in včasih tudi dobre volje. Glavne pasti vključujejo pomanjkanje ugotovitve oviranosti s strani policije, zdravnika, ki opravi prvi pregled, zaporniškega zdravnika, zaporniškega osebja ali sodnika. Mednje spada tudi nezmožnost osumljenca, da komunicira z organi in zdravstvenim osebjem tako, da ga poslušajo in razumejo. V najslabšem primeru lahko te procesne pasti in odstopanja povzročijo, da oseba, ki bi potrebovala psihiatrično podporo in zdravljenje, konča v običajnem zavodu za prestajanje kazenskih sankcij brez ustrezne zdravstvene oskrbe, oseba s težavami v duševnem razvoju pa je lahko podvržene vseživljenjskemu obveznemu zdravljenju. Neustrezno

zdravljenje je lahko posebno škodljivo za psihološko dobrobit oseb s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju. Ne le, da lahko povzroči hudo poslabšanje stanja njihovega duševnega zdravja, ampak tudi samopoškodbe in v najslabšem primeru tudi smrt.

Dokazano je, da obstaja za osebe z ovirami večje tveganje, da bodo podvrženi ponižujočemu in slabemu ravnanju v centrih za pridržanje. Nekdanji posebni poročevalec ZN o mučenju in drugih krutih, nečloveških ali poniževalnih kaznih ali ravnanju je na primer izrecno poudaril posebno ranljivost oseb s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju, pri čemer je ugotovil, da:

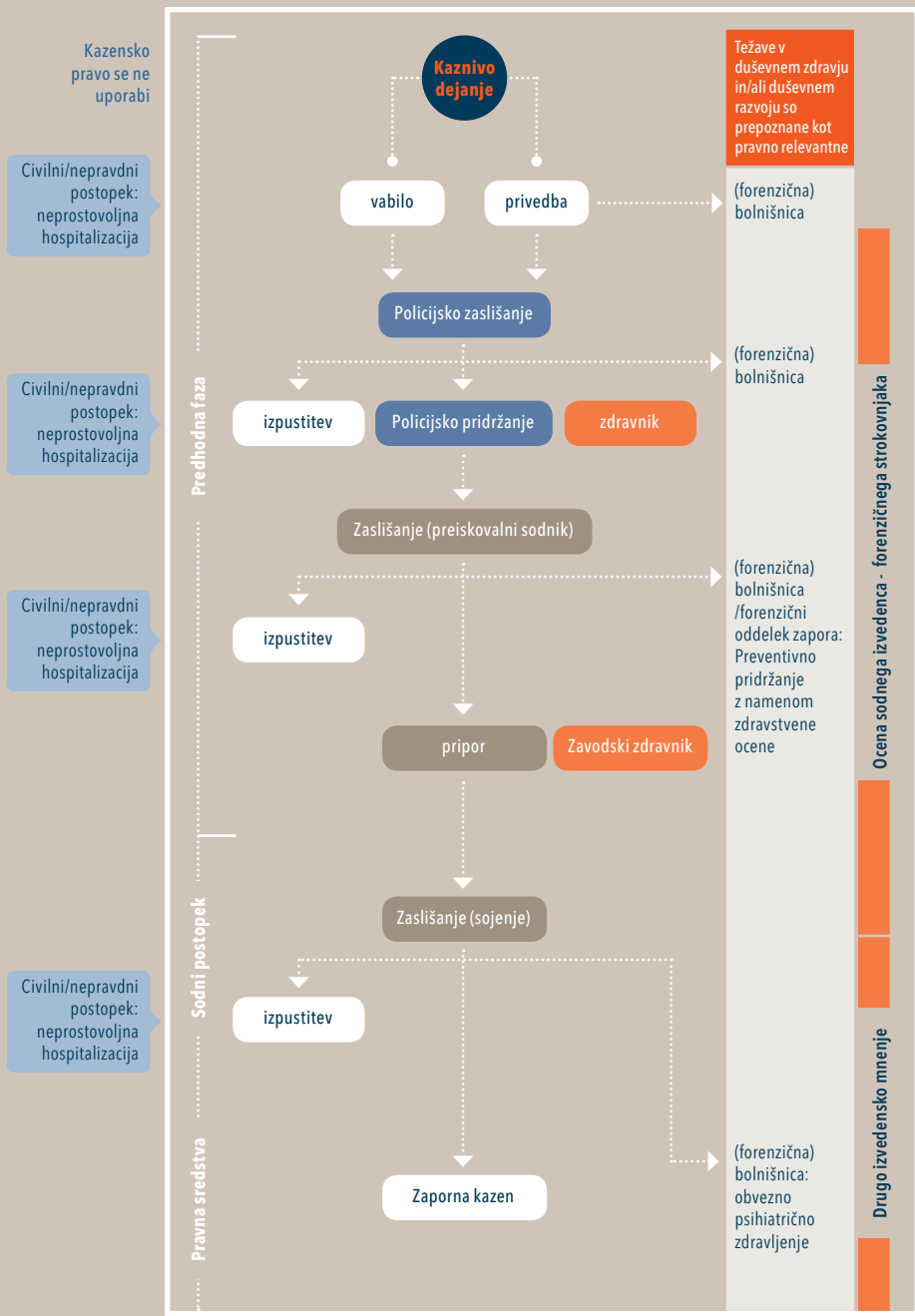
“so [te osebe] pogosto ločene od družbe v ustanovah, vključno z zapori, centri za socialno delo, sirotišnicami in ustanovami za duševno zdravje. Za daljša obdobja jim je odvzeta prostost, vključno z vseživljenjskim odvzemom prostosti, bodisi proti njihovi volji bodisi brez njihove svobodne privolitve po predhodni seznanitvi. V teh ustanovah so osebe z ovirami pogosto podvržene hudemu ponižanju in zanemarjanju, hudim oblikam omejevanja in osamitve ter telesnemu, duševnemu in spolnemu nasilju. Pomanjkanje ustrezne namestitve v centrih za pridržanje lahko poveča tveganje izpostavljenosti zanemarjanju, nasilju, zlorabi, mučenju in slabemu ravnanju.”³

Prvi in najpomembnejši ukrep za preprečevanje takega položaja je zagotovitev ustreznega kazenskega postopka za osebe s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju ter zagotavljanje alternativ pridržanju ali priporu. Pravično sojenje mora vključevati ustrezno ugotovitev ranljivosti osumljenca zaradi njegovih težav v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju ter ustrezne procesne zaščitne ukrepe, pri čemer je treba upoštevati njegove posebne potrebe, da lahko razume sojenje in v njem učinkovito sodeluje. Naslednji graf ponazarja procesne poti, ki jih bo osumljenec s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju najverjetneje prehodil. Zato je še toliko pomembneje, da se ranljivost osumljenca zaradi njegovih težav med postopkom ugotovi. Če do tega ne pride, bo podvržen rednemu kazenskemu postopku, ne da bi pri tem lahko deležen kakršnihkoli posebnih zaščitnih ukrepov ali podpore.

Če se kazenski postopek konča, je oseba s težavami v duševnem zdravju in/

OSEBE S TEŽAVAMI V DUŠEVNEM ZDRAVJU IN/ALI RAZVOJU V KAZENSKIH POSTOPKIH

ali duševnem razvoju še vedno lahko prisilno hospitalizirana v nepravdnem postopku. Ker pa ta priročnik obravnava zgolj kazenske postopke, prisilna hospitalizacija po nepravdnem postopku ne bo obravnavana. Vendarle je treba tudi to možnost omeniti kot morebitno procesno pot zunaj kazenskopravnega sistema, ki lahko prav tako povzroči vseživljenjsko segregacijo in institucionalizacijo.

Namen tega priročnika in raziskovalnega projekta

Evropska unija obravnava položaj osumljenecv s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju v posebnem **Priporočilu o procesnih jamstvih za ranljive osebe, osumljene ali obdolžene v kazenskem postopku (C(2013) 8178/2)**.⁴ Splošni cilj priporočila je, da se »okrepijo procesne pravice vseh osumljenih ali obdolženih oseb, ki **ne morejo razumeti kazenskega postopka in v njem učinkovito sodelovati** zaradi svoje starosti, duševnih ali telesnih značilnosti ali oviranosti (v nadaljnjem besedilu: ranljive osebe).«⁵ Uporablja se od trenutka, ko se za osebo sumi, da je storila kaznivo dejanje, do končanja postopka, in vsebuje priporočila glede prepoznavanja ranljivosti osumljenca in njegovih posebnih procesnih pravic, zlasti pravice do obveščeniosti, pravice do dostopa do zagovornika, pravice do zdravstvene pomoči, snemanja zaslišanja, odvzema prostosti in zasebnosti (glej Prilogo IV). Temeljni cilj Priporočila je zagotoviti procesne pravice ranljivim osumljenecem kot prvi pogoj za njihovo učinkovito sodelovanje. Gre za zaščitni ukrep pri varstvu njihovih temeljnih pravic in preprečevanje slabega ravnanja ter diskriminacije zaradi hendikepa.

Ta priročnik je rezultat dvoletnega interdisciplinarnega raziskovalnega projekta, ki so ga izvedli Inštitut Ludwiga Boltzmanna za človekove pravice (BIM), Bolgarski helsinški odbor (BHC), Liga za človekove pravice (LIGA) na Češkem, Organizacija za duševno zdravje (MHP) v Litvi in Mirovni inštitut (MI) v Sloveniji. Projekt je imel dva splošna cilja:

1. oceniti izvajanje priporočila ES v vseh petih državah, opredeliti dobre prakse, vrzeli in pomanjkljivosti vsakega od nacionalnih kazenskih pravosodnih sistemov (glej primerjalno poročilo v I. delu) ter pripraviti priporočila (glej III. del) in

2. izboljšati procesne pravice ranljivih osumljenecv prek krepitev zmogljivosti strokovnih zainteresiranih deležnikov v kazenskih postopkih, ki vključujejo zlasti policijo, sodnike, tožilce, odvetnike ter zavodsko in zdravstveno osebje.

Raziskava se je osredotočila na **ranljive odrasle osebe s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju**, ki zaradi svoje oviranosti **kazenskega postopka ne morejo v celoti razumeti in v njem učinkovito sodelovati**.⁶ Pomembno je omeniti, da so v tem projektu obravnavane osebe, ki izpolnjujejo oba vidika; zgolj obstoj težav v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju ni dovolj, da bi lahko osebo obravnavali kot ranljivega osumljenca.

Načelo učinkovite udeležbe je trdno zasidrano v sodni praksi Evropskega sodišča za človekove pravice (ESČP).⁷ Ne zajema le pravice do navzočnosti, temveč tudi pravico do poslušanja in spremljanja postopka. Zgolj na podlagi dejstva, da je osumljencu zagotovljeno zastopanje, ni mogoče domnevati, da to izravna omejitve pri učinkoviti udeležbi, ki jo je treba razumeti kot dejavno udeležbo.⁸ Čeprav mora obdolženec postopek in morebitne posledice zanj (vključno s kazensko sankcijo) dobro razumeti, to ne pomeni, da mora razumeti vsak pravni vidik ali podrobnosti dokazov. Vendar mora biti s pomočjo odvetnikov, socialnih delavcev, sorodnikov itd. sposoben slediti temu, kar je izrečeno, da lahko poda svojo različico dogodkov in da lahko sprejme učinkovite ukrepe, potrebne za njegovo obrambo (na primer predlaga dodatne priče, poda pomembna dejstva itd.).⁹ Zagotavljanje učinkovite udeležbe oseb s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju v postopku je bistveno. Zaradi pomanjkanja sposobnosti, da bi v celoti razumele in sodelovale, za te osebe obstaja večje tveganje, da ne bodo uživale potrebnih zaščitnih ukrepov, da bodo prikrajšane za temeljne pravice in da bodo žrtve diskriminacije ali slabega ravnanja.¹⁰

Koncept **hendikepa** je obravnavan z vidika človekovih pravic. V skladu s tem so osebe z ovirami »tisti ljudje z dolgotrajnimi telesnimi, duševnimi, intelektualnimi ali senzoričnimi okvarami, ki jih v povezavi z različnimi ovirami lahko omejujejo, da bi enako kot drugi polno in učinkovito sodelovali v družbi.«¹¹

Izrazje, ki se uporablja za osebe z **intelektualnimi ovirami**, se je s časom spremenilo in se razlikuje od države do države. Poudariti je treba, da ni nujno, da so okvarjena vsa intelektualna področja človekovega življenja. *The People First Organisation* na primer raje uporablja izraz »osebe z učnimi težavami«, saj kaže, da gre za osebe, ki potrebujejo daljši čas za kognitivne dejavnosti, ki se učijo drugače in potrebujejo različne posamezne podpore.¹²

Tudi razvrstitev psihiatričnih motenj in okvar se je med državami dolgo razlikovala, odvisno od različnih medicinskih in psiholoških šol, delno pa tudi od pogledov družbe na »normalno« in »okvarjeno«. Preproste opredelitve psihiatričnih motenj in okvar, ki bi bila splošno zadovoljiva, ni. Še danes se razpravlja o nekaterih vidikih klasifikacij, katerih cilj je bil vpeljati nekaj reda v ogromno raznolikost duševnih simptomov, sindromov in bolezni. V skladu s socialnim modelom hendikepa, vključenim v Konvencijo o pravicah oseb z ovirami, se v tem priročniku uporablja izraz »težave v duševnem zdravju«. Pri tem je treba upoštevati, da je hendikep »razvijajoči se koncept in posledica interakcije med osebami z ovirami ter preprekami zaradi družbenih stališč in ovir v okolju, ki preprečujejo, da bi osebe z ovirami pod enakimi pogoji kakor drugi polno in učinkovito sodelovale v družbi.« Svetovna mreža uporabnikov in preživelcev psihiatrije osebe s težavami v duševnem razvoju opredeljuje kot »uporabnike ali odjemalce storitev duševnega zdravja; preživelce psihiatrije; ljudje, ki doživljajo nihanje razpoloženja, strah, glasove ali vizije; jezavost; osebe, ki se srečujejo z duševnimi težavami, problemi ali krizami.«¹³ Splošneje, naj bi izraz »težave v duševnem zdravju« pomenil naslednje:¹⁴

- družbeni in ne medicinski model stanj in izkušenj, označenih kot »duševne bolezni«;
- spoznanje, da lahko tako notranji kot tudi zunanji dejavniki v življenjskem položaju osebe vplivajo na potrebo po podpori, ki sega onkraj običajne podpore;
- spoznanje, da kaznovalni, patologizirajoči in paternalistični odzivi na širok spekter družbenih, čustvenih, duševnih in duhovnih stanj ter izkušenj, ki niso nujno doživljeni kot okvare, krepijo oviranost;
- spoznanje, da so prisilna hospitalizacija ali institucionalizacija, prisilno dajanje zdravil, elektrošoki in psihokirurgija, spone, prisilni jopiči, osamitev, ponižujoče prakse, kot so prisilna golota

ali institucionalna oblačila, oblike nasilja in diskriminacije ter povzročajo telesne in duševne poškodbe, njihova posledica pa je sekundarna oviranost;

- vključevanje oseb, ki se nimajo za hendikepirane, ampak so bile obravnavane kot take, na primer z dajanjem oznak duševnih bolezni ali s katerokoli posebno psihiatrično diagnozo.«¹⁵

V tem projektu so osebe s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju zaradi svoje potencialne ranljivosti v kazenskem postopku združene v eno skupino. Največjo korist od tega projekta bi morali imeti prav oni, k čemur bo pripomogla večja ozaveščenost in opolnomočenost strokovnih deležnikov pri razumevanju njihovega položaja in pogosto zapletenih ovir. Vendar pa se raziskovalci popolnoma zavedamo dejstva, da je nemogoče uporabiti pristop, ki bi ustrezal vsem, in da je treba tej raznovrstni skupini ranljivih osumljencev zagotavljati vsakodnevno podporo.

Priročnik, ki je pred vami, je glavni rezultat tega projekta, ki združuje ne samo strokovno znanje raziskovalcev, temveč tudi članov nacionalnih svetovalnih skupin, oseb z ovirami, ki so se znašle v kazenskem postopku in sodelujoče deležnike v okviru nacionalnih strokovnih razprav in evropske strokovne delavnice (glej metodologijo). Ker je to prva ocena izvajanja priporočila ES v praksi, je to pilotni projekt. **Posebna vrednost** priročnika je v tem, temelji na udeležbi širokega nabora deležnikov iz vseh petih držav, zaradi česar so lahko raziskovalci upoštevali vse vidike, ugotovili sistemske težave ter vključili osebne izkušnje in priporočila oseb s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju. Kot projektna skupina upamo, da bo priročnik dobro izhodišče s praktično vrednostjo in bo okrepil ozaveščenost o izzivih, s katerimi se srečujejo osebe s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju, ki so v kazenskem postopku, in da daje nekaj koristnih priporočil in orodij. Vendar pa bodo za celovito obravnavo kompleksne tematike osumljencev in obdolžencev s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju zagotovo potrebna nenehna prizadevanja, zlasti redna izobraževanja in ukrepi za krepitev zmogljivosti za vse strokovnjake, pobude za okrepitev medinstitucionalnega sodelovanja in izmenjavo izkušenj med različnimi zainteresiranimi stranmi, več finančnih in kadrovskih virov za zdravstvene ocene, forenzične bolnišnice in oddelke v zaporih ter trdna politična zaveza za sprejetje potrebnih pravnih in političnih ukrepov.

Priročnik je sestavljen iz treh delov. **Prvi del**, primerjalno poročilo, zagotavlja pregled nad položajem oseb s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju v kazenskih postopkih v Avstriji, Bolgariji, Češki, Litvi in Sloveniji. Ta del obsega ključne ugotovitve primerjalne analize in predstavlja obetavne prakse. **Drugi del** priročnika navaja merila za opredelitev dobrih praks. **Tretji del** vsebuje praktična priporočila za policijo, sodnike, državne tožilce, odvetnike, zavodsko in zdravstveno osebje. Priporočila so pripravljena po posameznih procesnih fazah. Poleg tega ta del vsebuje tudi pravna in politična priporočila za države članice EU in za Evropsko unijo. V **prilogah** so praktična orodja za lažje začetno prepoznavanje ranljivosti osumljenca (Priloga I) in zagotavljanje informacij o procesnih pravicah med policijskim in sodnim postopkom (Priloga II in Priloga III).

Metodologija

Ta tema je obravnavana z interdisciplinarnega vidika človekovih pravic z močnim poudarkom na sodelovanju interesnih skupin.

Najprej je vsak od petih projektnih partnerjev izdelal nacionalno temeljno študijo, ki ocenjuje izvajanje priporočila ES in ključne izzive v nacionalnem kontekstu. Pet študij temelji na analizi normativnih okvirjev vključenih držav, sodne prakse, literature in poročil ter empiričnih podatkov. V ta namen so raziskovalci opravili pet polstrukturiranih ekspertnih intervjujev z različnimi strokovnimi zainteresiranimi deležniki, vpletenimi v kazenskih postopkih in, odvisno od razpoložljivosti, do 15 polstrukturiranih intervjujev z osebami s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju, ki so imele izkušnje s kazenskim postopkom in so jih bile pripravljene deliti (Priloga V). Podatke so obogatila mnenja, izkušnje in priporočila, podana na nacionalnih strokovnih razpravah, na katerih se je zbralo do 20 ključnih predstavnikov strokovnjakov in oseb z ovirami v vsaki državi. Poleg tega so vsi projektni partnerji ustanovili nacionalne svetovalne skupine, sestavljene iz največ šestih predstavnikov ustreznih zainteresiranih deležnikov, zlasti sodnikov, odvetnikov, policije, zdravstvenih strokovnjakov in oseb z ovirami. Te svetovalne skupine so spremljale in podpirale celoten projekt z zagotavljanjem povratnih informacij in dajanjem pomembnih usmeritev in priporočil.

Ta priročnik temelji na ugotovitvah iz vseh petih držav in na rezultatih mednarodne strokovne delavnice, ki je potekala maja 2017 v Vilni, na kateri so se zbirali raziskovalci in člani svetovalnih skupin vseh petih držav. Namen delavnice je bil omogočiti razpravo o nacionalnih ugotovitvah, skupaj pripraviti ključna priporočila in opredeliti merila za dobre prakse.

UVODNI PRIZOR

V tem poglavju je prostor namenjen tistim osebam, ki so bile udeležene v kazenskem postopku in ki so bile pripravljene deliti svoje izkušnje za to raziskavo. Spregovorile so v imenu številnih oseb s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju, ki so vpletene v kazenske postopke v številnih državah sveta. Raziskovalna skupina je globoko hvaležna vsem, ki so sodelovali pri tem projektu in so nam omogočili boljše razumevanje njihovega položaja, tako da so z nami delili zelo osebne zgodbe in izkušnje ter priporočila za izboljšave.

Kako ste se počutili med policijskim zaslišanjem?

- »Nisem mogel razumeti ... spraševali so me ... celo strašili so me. Dejali so: 'Govorite o tem, govorite o tem'. In odvrnil sem jim: 'Kaj lahko rečem, če nisem jaz kradel'. Takšne stvari.« (Bolgarija, intervju z upravičencem 6)
- »Počutil sem se prezrtega ... da moje pravice niso bile spoštovane. Samo grozili so mi, da če ne bom priznal, me bodo pretepli ... takšne reči ... policisti, ki so me zaslišali.« (Bolgarija, intervju z upravičencem 7)
- »Vse se je zgodilo prehitro. Na policijski postaji so me pretepli ... Nič hujšega. So pa topli z vso močjo, pa pazljivo. [...] Tako kot znajo [...]. Pametni so. (Brez modric)« (Slovenija, intervju z upravičencem 2)
- »Da, [na koncu] sem jim povedal, kar so želeli slišati.« (Avstrija, intervju z upravičencem 6)

Ali ste lahko uveljavili svojo pravico do odvetnika?

- »Prepričan sem, da so mi povedali, da bi lahko prosil za odvetnika, vendar v tej situaciji nisem bil sposoben tega povedati. Bil sem duševno bolan.« (Avstrija, intervju z upravičencem 7)

- »Da, bil sem seznanjen, vendar mi niso dali možnosti, da bi si zagotovil svojega zakonitega zastopnika.« (Litva, intervju z upravičencem 11)
- »Da, poučili so me o moji pravici, da se lahko obrnem na odvetnika. To mi je policija povedala. Toda takrat nisem mogel uveljaviti te pravice, ker se je vse zgodilo ob 23. uri in takrat je policija rekla, da odvetnik ni na voljo.« (Avstrija, intervju z upravičencem 8)
- »Ne, preprosto nisem prosil za odvetnika. Postavili so mi ga, vendar je bil odvetnik na njihovi strani, ali veste, kaj mislim? To sem vam že povedal, kajne? Napadel me je. Tega res ne morem verjeti.« (Bolgarija, intervju z upravičencem 5)

Ali vam je policija pojasnila vaše pravice in ali ste razumeli te informacije?

- »Samo navedli so člene zakonika, vendar jih niso razložili.« (Litva, intervju z upravičencem 2)
- Informacija, ki nam jo je zaupala oseba, ki smo jo vprašali o izkušnjah osumljenca: »Počutil se je obdolženega po krivem, pretentanega. Ne da bi vedel, kaj se bo v prihodnosti zgodilo. Čutil je nemoč, ker niti njegova mati niti on nista imela vseh informacij in nista vedela, kako se vesti.« (Litva, intervju z upravičencem 8)
- »Ničesar mi niso povedali. Lahko poznaš svoje pravice ali pa jih tudi ne, ampak ne glede na to bodo oni naredili, kar hočejo, kar se jim zazdi.« (Bolgarija, intervju z upravičencem 7).

Ali ste med pridržanjem dobili kakršnokoli zdravniško pomoč?

- »Tam sem se počutil zelo slabo, imel sem panični napad, ves sem se tresel in pobrali so mi vsa moja zdravila.« (Litva, intervju z upravičencem 4)

- »Nihče me ni vprašal, ali kaj potrebujem. Nikomur ni bilo mar zame. Noben zdravnik me ni obvestil o možnosti pregleda. Nihče ni povedal ničesar [...]. Vsak dan moram jemati zdravila, vendar me o tem nihče ni nič vprašal.« (Avstrija, intervju z upravičencem 5)
- »No, ničesar mi niso povedali. Grem v *TELK (komisija za zdravstveno oceno) in mi spet ničesar ne povedo. Nikoli nisem razumel, zakaj sem si to zaslužil.« (Bolgarija, intervju z upravičencem 16)
- »Da, [jemljem zdravila], vendar mi jih dajo, ko se izzovem, da naredim kakšno neumnost. Takrat mi jih dajo. Ne dajo mi jih ravno pravočasno. Na primer, morali bi me vprašati: 'Kako ste, ali ste v redu?' Mislim, 'Ali niste dobro? Tukaj, vzemite to tableto.'« (Bolgarija, intervju z upravičencem 5)

Ali ste lahko o svojem prijetju koga obvestil?

- »Ne, ničesar mi niso dovolili. Nikogar mi niso dovolili kontaktirati. Vse sem moral narediti sam. [...] Želel sem si poklicati nekoga. Potreboval sem nekaj pomoči. Tako da ne bi bil ves pritisk samo na meni, ker bi mi lahko nekdo drug pomagal, da prebrodim to situacijo.« (Avstrija, intervju z upravičencem 5)
- Informacija, ki nam jo je zaupala oseba, ko smo jo vprašali o postopku zoper njegovo stranko: »Gospod. S. je nenadoma izginil. Klical sem ga, šel sem k njemu in skočil skozi okno v njegovo stanovanje, ker sem mislil, da je morda naredil samomor. Nič. Poklical sem njegovega zakonitega skrbnika, vendar je rekel, da nima nobenih informacij, zato smo obvestili policijo. Po dveh in polih tednih je poklicala sodnica in vprašala, ali podpiramo g. S. [...]. Nato me je obvestila, da je gospod S zaprt že dva tedna in pol.« (Intervju z avstrijskim strokovnjakom 4)
- »Ničesar mi niso povedali. Samo zasliševali so me.« (Bolgarija, intervju z upravičencem 7).

Kako ste se počutili med preventivnim pridržanjem za namene izvedenskega pregleda?

- »Dr. H. sem pojasnil, da ne morem spati. To je bilo že tretji dan, 72 ur nisem spal, samo vrtel sem se in obračal. Padel sem v zelo veliko depresijo. Odvrnil mi je, naj počakam na drugega zdravnika, ki naj bi prišel čez dva dni, vendar je prišel šele po štirih dneh. In pravzaprav v teh sedmih dneh sploh nisem mogel spati, ker nisem imel tablet. Nenehno sem bil v depresiji, nenehno sem razmišljal o tem primeru in nisem mogel spati, zato sem bil v zelo globoki depresiji in zelo veliko časa mi je vzelo, da sem se opomogel iz te depresije.« (Bolgarija, intervju z upravičencem 12)

Kakšen je bil stik z zdravnikom pri zdravstvenem pregledu?

- »Čakal me je [v kavarni], govorila sva pet ali deset minut, nato pa je odšel. Le pojasnil mi je, da je psiholog in zakaj to počne. Ni me vprašal, kako se počutim. V petih ali desetih minutah ne morete začeti pravega pogovora. Če je zdravstveni izvedenec, ki ga plača sodišče, zakaj nismo dobili sobe na sodišču, kjer je manjša gneča? Po mojem mnenju on ni pravi zdravstveni izvedenec, ko se z menoj pogovarja pet ali deset minut na nabito polnem kraju.« (Avstrija, intervju z upravičencem 12)
- »Tako je. Povsem pod vplivom pomirjeval. Prepričan sem, da sem se spomnil svojega imena in rojstnega dne, seveda pa sem pojasnil ali dejal, da je kaj drugega naporno. Seveda zaradi sodbe, ko sem se vrnil v psihiatrično bolnišnico, je bilo strokovno mnenje odločilno. Zatrjevano je bilo, da bi bil lahko nevaren.« (Avstrija, intervju z upravičencem 7)

Kako ste se počutili na sodišču?

- »Počutil sem se po stresom, kot da sem v nevarnosti. [...] Celo jokati sem začel, ko sem bil že na sodišču, tam sem jokal.« (Bolgarija, intervju z upravičencem 5)

Kako je bil videti stik z vašim odvetnikom?

- »Svojega zagovornika sem prvič videl šele na sodišču.« (Litva, intervju z upravičencem 1)
- »Enkrat me je napadal, drugič me je branil. Takšne reči, v pravosodju lahko delajo, kar se jim zljubi.« (Bolgarija, intervju z upravičencem 3)
- »Vendar je bila odvetnica videti napeta. Zame si ni vzela dovolj časa. Samo enkrat me je želela videti. Nato je nisem več videl. [...]. Pogovor je trajal le 15 minut. Z odvetnico bi potreboval več časa, da bi pripravil vse za sojenje, da bi izvedel več o tem, kaj se bo zgodilo. Vse mi je bilo novo.« (Avstrija, intervju z upravičencem 9)

Kakšna je bila komunikacija med sojenjem?

- »Ničesar nisem razumel [...].« (Bolgarija, intervju z upravičencem 6)
- »On [sodnik] je želel, da imam jaz zadnjo besedo. Pa sem mu dejal: 'Kaj naj vam rečem?' Sodišče mi je prisodilo šest let, dve je odvzelo in me pustilo s štirimi ... Sodnik je tudi rekel, da bom moral prestajati kazen v zaporu ... Dejal je nekaj takega kot 'isto dejanje'.« (Bolgarija, intervju z upravičencem 16)
- »Seveda sem, vse sem jim povedal, tudi na policiji in povsod, rekel sem jim, da sem bil v Polju [psihiatrična bolnišnica], vse, kar sem prestal, vendar nikomur ni bilo mar. Nikomur. Pomembno je le to, da si kriminallec, to si in to je to, to je tvoj problem [...] Nula si, en revež, jadnik, psihični bolnik, kot da si za odpis že. [...] Nisem popolnoma razumel (vprašan), pa sem odgovarjal na silo, sem bil čisto pod... imam te napade, strah, bojazen pa agresijo imam [...]. In takrat mene je strah zgrabil in meni se usta sušijo in ne morem govoriti in govorim kar nekaj. Ne vem, kaj bi sploh rekel, ne morem niti razmišljati z glavo. Ne znam komunicirati s človekom, no.« (Slovenija, intervju z upravičencem 11).

Prvi del:

Primerjalno poročilo

1 KLJUČNE UGOTOVITVE

Kazenski postopki zoper osebe s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju za vse udeležene akterje predstavljajo več izzivov in za osumljenca s težavami prinašajo še posebno tvegajo za kršitve človekovih pravic. To je zlasti posledica dveh dejavnikov.

Prvič, ranljivost osumljenca zaradi njegovih težav v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju pogosto ni zaznana. Zato ne dobi potrebne podpore, zlasti zdravniške pomoči, ustreznih informacij in pravne podpore ter je lahko podvržena kazenskemu postopku, ne da bi bila v njem sposobna učinkovito sodelovati. To neenako ravnotežje moči ogroža pravico do poštenega sojenja.

Drugič, tudi če je ugotovljena ranljivost, kazensko pravo pogosto ne odgovori ustrezno na potrebe ranljivega osumljenca. Na oviranost, zlasti psihosocialno, se odziva tradicionalno, torej z vidika preprečevanja tveganja in ne s stališča človekovih pravic, katerega cilj je prizadevanje za zagotovitev enakosti in nediskriminacije. Nacionalni zakoni pogosto zagotavljajo enak pristop za vse, brez upoštevanja posameznega položaja osumljenca.

Pravočasno prepoznavanje s strani neodvisnih strokovnjakov in ustrezna postopkovna jamstva, ki omogočajo aktivno udeležbo, so zato bistveni za zagotovitev poštenega sojenja osebam s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju. Naslednje bistvene ugotovitve kažejo na glavne vrzeli, ugotovljene pri presoji izvajanja Priporočila ES o postopkovnih zaščitnih ukrepih za ranljive osebe v vseh petih partnerskih državah.

Splošno:

1. Nacionalna kazenska zakonodaja še ni bila prilagojena glede na priporočilo

Vse sodelujoče države zagotavljajo nekatere postopkovne zaščitne ukrepe za osebe s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju (na primer obvezno pravno zastopanje). Vendar pa so raziskave pokazale,

da ne izpolnjujejo vseh zahtev iz priporočila. Ostoječi zaščitni ukrepi niso dovolj za dosledno zagotovitev učinkovite udeležbe in poštenega sojenja. Poleg tega se ne izvajajo vedno sistematično. Do zdaj nobena od petih držav ni prilagodila svojega normativnega okvirja tako, da bi vključila vse zaščitne ukrepe, ki jih zahteva Priporočilo.

2. Koncept »ranljivega osumljenca«, kot je naveden v priporočilu, se ne odraža v nacionalnih zakonodajah

Nobena od sodelujočih držav ne zagotavlja pravne opredelitve »ranljivih osumljencev«. Če zakoni uporabljajo izraz »ranljive osebe«, se ta nanaša zlasti na žrtve kaznivih dejanj. Glede osumljencev se kazenski zakoni nagibajo k temu, da omenjajo posamezne vidike, ki povzročajo ranljivost, ki vključuje tudi psihosocialne in intelektualne ovire. Koncept ranljivih osumljencev ali obdolžencev, kot je naveden v priporočilu, se zato v nacionalnih zakonodajah sodelujočih držav še vedno ne odraža dosledno.

3. Neustrezna opredelitev koncepta »oviranosti«

V nacionalnih kazenskih zakonih sistematično primanjkuje opredelitev koncepta »hendikepa« ali »oviranosti«. Pri omenjanju oseb z ovirami pogosto uporabljajo zastarelo, diskriminatorno in stigmatizirajoče izrazje. Področje uporabe zaščitnih ukrepov za osebe z ovirami po kazenskem pravu je predvsem omejeno na osebe s psihosocialnimi ovirami, ki zanemarjajo osebe z motnjami v duševnem razvoju. Zato slednje ne uživajo posebnih postopkovnih zaščitnih ukrepov, razen če so njihove težave tako hude, da ne morejo razumeti postopka. To ni v skladu s konceptom oviranosti, kot je opredeljena v Konvenciji o pravicah oseb z ovirami.

4. Pomanjkanje institucionaliziranega sodelovanja med različnimi zainteresiranimi stranmi

Raziskave so pokazale, da je kakovost sodelovanja med strokovnimi deležniki (na primer sodniki, državnimi tožilci in zavodskimi uslužbenci) odvisna predvsem od osebne zavezanosti in povezav vključenih predstavnikov oblasti. Sodelovanje je redko institucionalizirano in se razlikuje od primera do primera.

5. Pomanjkanje usposabljanja za policijo, sodnike, državne tožilce, odvetnike in zdravstveno osebje

Obstaja veliko pomanjkanje usposabljanja za strokovnjake s področja težav v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju. V raziskavi smo ugotovili, da le dve od petih držav - Avstrija in Slovenija - zagotavljata posebno policijsko usposabljanje. Nobena od držav ne zagotavlja usposabljanja za sodnike, državne tožilce ali odvetnike, zlasti zagovornike po uradni dolžnosti. Tudi zdravstveno osebje, ki opravlja prvi zdravstveni pregled osumljenca, nima zadostnega znanja za prepoznavanje težav v duševnem razvoju in/ali zdravju.

Ocena:

6. Ni standardiziranih mehanizmov ali postopkov za ugotavljanje ranljivosti osumljenca.

Nobena od držav ni vzpostavila institucionaliziranih mehanizmov za prepoznavanje ranljivosti osumljenca v predhodnem postopku. Prepoznavanje ranljivosti je večinoma odvisno od znanja in dovednosti posameznega predstavnika organa, ki zaznava znake potencialne oviranosti in sprejme ukrepe za osumljence, da jih nato pregledajo zdravstveni delavci. Vendar pa se v okviru kazenskega prava zdravniški pregledi izvajajo predvsem za oceno kazenske odgovornosti osumljencev in njihove sposobnosti za sodelovanje na sojenju, ne pa za ugotavljanje njihovih potreb po podpori, ki bi jim zagotovila pošteno sojenje.

7. Praktični izzivi pri pravočasnem prepoznavanju težav v duševnem razvoju in/ali zdravju

Ugotavljanje težav v duševnem razvoju in/ali zdravju je za oblasti pogosto velik izziv. Tako se pogosto odkrijejo le očitni znaki, manj očitni pa ostanejo neodkriti. Zaradi tega so lahko osebe, ki ne kažejo jasno vidnih znakov težav v duševnem razvoju in/ali zdravju, prikrajšane za potrebne procesne zaščitne ukrepe.

8. Izzivi in pomanjkljivosti izvedenskih mnenj

Izvedenska mnenja so ključna in lahko odločilno vplivajo na postopek. Med raziskavo smo ugotovili številne izzive in pomanjkljivosti. V vseh državah so empirične raziskave pokazale pogosto slabo kakovost izvedenskih mnenj. V številnih primerih je izvedenec svojo oceno utemeljil na zelo kratkem pogovoru z osumljencem (pogosto ne več kot 10–20 minut). Izvedenska mnenja so bila pogosto sestavljena iz odstavkov, ki so bili kopirani iz drugih mnenj. Nobena od obravnavanih držav ne pozna ustreznega mehanizma nadzora kakovosti za izvedenska mnenja. Poleg tega se je izkazalo, da je izpodbijanje izvedenskega mnenja težavno. V nekaterih državah je število izvedencev psihiatrične stroke nizko, kar povzroča dolgo čakalno dobo za izvedensko mnenje v postopku.

Predhodni postopek:

9. Osumljenec pogosto ni poučen o pravicah v njemu dostopni obliki

Nobena od držav ne zagotavlja standardiziranih oblik zagotavljanja informacij o procesnih pravicah v dostopnih oblikah, na primer v preprostem jeziku, v Braillovi pisavi itd. Ni posebnih oblik sodnih pisanj, katalogov pravic, sodnih odločb, zapisnikov itd. Od posameznega predstavnika organov oblasti je odvisno, ali informacije podaja na način, ki je osumljencu razumljiv.

10. Ustrezni odrasli, zakoniti zastopniki ali zagovorniki so le redko prisotni med policijskimi zaslišanji in med odločanjem o priporu pred sojenjem

Raziskava je pokazala, da so med zaslišanji v policijskem pridržanju ali med odločitvijo o priporu pred sojenjem tretje osebe le redko prisotne. V nekaterih državah imajo policijski zaznamki dokazno vrednost v celotnem postopku, tudi če so pridobljeni brez navzočnosti tretje osebe. To je še zlasti problematično za osebe z motnjami v duševnem razvoju in/ali zdravju, ki morda v celoti ne razumejo vprašanj ali pomena svojih izjav. Tako tudi ustrezne odrasle osebe ali zakoniti zastopniki pogosto niso takoj obveščeni o odvzemu prostosti osumljencu.

11. Zaslišanja in pogovori niso zvokovno ali vizualno posneti

Nobena od držav ne zagotavlja doslednega zvokovnega ali vizualnega snemanja policijskih in sodnih zaslišanj v celotnem postopku. Pomembnost zvokovnih in vizualnih posnetkov kot sredstva za preprečevanje zlorab položaja in zagotavljanje nevtralnega beleženja pogovorov in zaslišanj so potrdili številni strokovnjaki iz vseh držav.

12. Pomanjkanje ustrezne namestitve osumljencev in obdolžencev z motnjami v duševnem razvoju in/ali zdravju

Raziskava je pokazala na pomanjkanje ustrezne namestitve osumljencev in obdolžencev s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju na policijskih postajah pa tudi v priporih. Forenzične enote pogosto nimajo zadostnih zmogljivosti za nastanitev vseh osumljencev s težavami v duševnem zdravju. Nekatere težave so bile ugotovljene glede zadostnih namestitvenih zmogljivosti za ženske. Prav tako obstaja pomanjkanje ustreznih zmogljivosti za alternativno oskrbo, na primer dnevnih centrov za osebe z motnjami v duševnem razvoju. Zaradi teh pomanjkljivosti so osebe s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju pogosto pridržane v navadnih zaporih, kjer jim nista zagotovljeni ustrezna podpora in zdravstvena oskrba.

13. Nezadostna zdravniška pomoč pri odvzemu prostosti

Prostori za pridržanje redko ponujajo ustrezno psihološko in psihiatrično pomoč, zlasti nenehno podporo psihiatrov, psihoterapevtov, socialnih delavcev, pedagogov itd. Posledica včasih neustrezne ugotovitve težav v duševnem zdravju in/ali razvoju je lahko tudi predpisovanje neustreznih zdravil ali drugo neustrezno zdravljenje.

Sodna faza:

14. Učinkovito sodelovanje osebam s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju ni vedno zagotovljeno

Številni intervjuvanci s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju so poročali, da imajo težave pri razumevanju postopka in pri

sledenju sodnemu postopku. To je bilo deloma povezano z njihovimi težavami, pravnim jezikom, hitrostjo govora in zahtevnim položajem osebe. Nekateri tudi niso razumeli pomena sodne odločbe. Tako kot v predhodni fazi je kakovost razlag vnovič v rokah posameznega sodnika in zagovornika (v okviru brezplačne pravne pomoči).

15. Slaba kakovost pravnega zastopanja, zlasti ko gre za brezplačno pravno pomoč

Raziskave so pokazale znatne vrzeli v zvezi s kakovostjo obrambe za osebe s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju. Če nimajo svojega odvetnika, jih lahko zastopa zagovornik, postavljen po uradni dolžnosti. Pogosto so upravičenci do brezplačne pravne pomoči. Intervjuji so pokazali, da odvetniki z obdolženci niso preživeli dovolj časa, da bi lahko ustrezno pripravili obrambo. Včasih so sodni spis prejeli tik pred sojenjem ali pa so imeli pred sojenjem z obdolžencem le kratek pogovor. V nekaterih državah zagovornikom po uradni dolžnosti sploh ni treba imeti specialističnega znanja iz kazenskega prava. Nobena od držav ne zagotavlja usposabljanja za odvetnike o težavah v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju. Zato lahko obstaja več izzivov, ki bi lahko spodkopali ustrezno in učinkovito pravno zaščito osumljenca s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju.

Pravna sredstva:

16. Pravna sredstva niso vedno učinkovita in ustrezna

Posebne težave so bile ugotovljene pri izpodbijanju ugotovitev izvedenca medicinske stroke. Te vključujejo na primer dejstva, da se sodno postavljeni izvedenci med seboj poznajo, da mora drugo izvedensko mnenje stranka plačati sama, ali drugo izvedensko mnenje nima enake dokazne vrednosti kot ga ima prvo, ki ga je odredilo sodišče.

2 OBETAVNE PRAKSE

Poleg teh vrzeli in pomanjkljivosti smo v okviru raziskave ugotovili tudi nekaj obetavnih praks. Izraz »obetavna praksa« se nanaša na prakse, za katere se je izkazalo, da se dobro obnesejo v specifičnih nacionalnih kontekstih in se zato priporočajo kot možni modeli, ki bi jih bilo mogoče posnemati tudi v drugih državah ali kontekstih. Hkrati se raziskovalna skupina zaveda dejstva, da je treba te modele prilagoditi nacionalnim pravnim okvirjem in da bi bila prenosljivost lahko težavna glede na različne raznovrstne potrebe oseb s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju.

Nobena spodaj navedena praksa ne izpolnjuje vseh meril dobre prakse (glej Drugi del), vendar izpolnjujejo nekatera merila na ustreznih področjih. Zato so označene kot »obetavne prakse«, ki bi po mnenju raziskovalne skupine lahko pripomogle h krepitvi, širjenju in institucionalizaciji na širši ravni.

- **Policijsko usposabljanje**

Avstrija in Slovenija ponujata programe usposabljanja za policiste in paznike v zaporih, ki vključujejo oceno težav v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju. Avstrijski osnovni izobraževalni program za policiste vključuje usposabljanje za ozaveščanje in operativno usposabljanje o tem, kako ustrezno ukrepati in se odzvati v primerih, ko gre za osebe s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju. Nadaljevalna usposabljanja Avstrijske varnostne akademije vključujejo seminarje o tem, kako ravnati z ljudmi s psihiatričnimi diagnozami ali demenco.¹⁶

V Sloveniji program višje policijske šole vključuje obvezni triletni predmet s področja psihologije. Po končanju osnovnega programa je na voljo tudi dodatno usposabljanje. Na primer, leta 2014, je bilo po več primerih samomorov oz. poskusov samomorov med policijskim pridržanjem za dežurne policiste in starešine organizirano usposabljanje za prepoznavanje znakov, ki kažejo na samomorilnost in simptomov težav v duševnem zdravju.¹⁷

- **Ocena s strani policije**

Sedanja praksa policijskega ugotavljanja se zanaša predvsem na očitne znake, kot so videz, komunikacija in vedenje osumljenca, informacije slednjega ali njegovih sorodnikov ter občutljivost posameznega policista, da zazna posebne znake. To prinaša tveganje, da se nevidne ali ne takoj očitne težave spregledajo.

Češka je izdala priporočila za postopek ugotavljanja s strani policije z določitvijo kazalcev presoje. Mednje spadajo na primer predhodna prisilna psihiatrična hospitalizacija osumljenca, ambulantno psihiatrično vodenje osumljenca, ocena njegovega duševnega zdravja v drugih postopkih, zdravila, ki jih jemlje, ali obvezno zdravljenje iz prejšnjih postopkov. Policiji se tudi svetuje, da se pogovori z družino osebe ali se seznanijo z njegovimi drugimi kazenskimi spisi. Če posumijo psihosocialno oviranost, morajo osumljenca napotiti k psihiatru.¹⁸

V Sloveniji ima policija na voljo Priročnik o izvajanju policijskega pridržanja, ki vsebuje navodila za ocenjevanje zdravstvenega stanja osebe pred policijskim pridržanjem. V skladu z njim si mora policist od zadevne osebe prizadevati pridobiti čim več informacij. Priročnik poudarja tudi pomen morebitnih težav v duševnem zdravju, ki lahko vplivajo na načine nadzora nad osebo med policijskim pridržanjem.¹⁹

- **Ocena s strani sodstva**

V vseh petih državah lahko sodniki zahtevajo zdravniško izvedensko mnenje izvedenca psihiatrične ali psihološke stroke, če vedenje ali videz obdolženca med zaslišanji v predhodnem postopku kaže na morebitne težave v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju. Kot pri policiji je prepoznavanje potencialne ranljivosti obdolženca zaradi njegove oviranosti odvisno od znanja, občutljivosti in zavezanosti posameznega sodnika. Tako za težave, ki niso očitne (na primer težave v duševnem razvoju), ki jih policija ni ugotovila, obstaja tveganje, da ostanejo neodkrite med celotnim postopkom.

Empirične raziskave so odkrile posamezne primere obetavnih praks, pri katerih je sodnik ugotovil težave. V Sloveniji je bil na primer osumljenec kazensko preganjan zaradi ropa. Zadeva je prišla do sodišča, ne da bi katerikoli organ, ki sodeluje v predkazenskem postopku (tj. policija, državni

tožilec, preiskovalni sodnik), posumil na kakršnokoli ranljivost obtoženca. Pred prvim narokom na sodišču je obdolženi začel pisati pisma sodnici, zaradi katerih je ta posumila na morebitne težave. Sodnica je centru za socialno delo odredila, naj obišče obdolženca, preveri njegove življenjske razmere in poroča sodišču. Center za socialno delo je poročal, da je zelo verjetno, da obtoženec trpi zaradi hude duševne bolezni in da je morda potrebna uporaba preventivnih varnostnih ukrepov. Ta sum je bil potrjen na enem od naslednjih narokov, na katerem je obdolženec trdil, da je bil zvezan in porinjen v vodo, nato pa izpostavljen električnim šokom. Sodnica je odredila psihiatrično izvedensko mnenje, ki je potrdilo nikoli zdravljeno paranoidno shizofrenijo. Državni tožilec se je na izvedensko mnenje odzval s predlogom sodišču, da odredi varnostni ukrep obveznega psihiatričnega zdravljenja.²⁰

- **Zdravniki v zavodih za prestajanje kazni zapora**

Mednarodni pravni standardi²¹ zahtevajo, da so zdravniki v zavodih za prestajanje kazni zapora usposobljeni za zgodnjo prepoznavo znakov težav v duševnem zdravju in da centri za pridržanje zagotavljajo psihiatrično oskrbo. V vseh petih državah so to splošni zdravniki, ki pogosto nimajo potrebnih znanj. Avstrijsko Ministrstvo za pravosodje je izdalo smernice za te zdravnike, ki pripomorejo k zgodnjemu prepoznavanju duševnih bolezni. Vključujejo vprašanja, ki olajšujejo identifikacijo, pa tudi jasne smernice za napotitev zadev na sodišče za nadaljnje ugotavljanje (tj. za naročilo izdelave izvedenskega mnenja).²²

- **Policijsko zaslišanje brez navzočnosti zagovornika**

Pravica do dostopa do zagovornika je poleg ugotovitve ranljivosti in pravice do obveščeni tretji največji izziv pri zagotavljanju poštenega sojenja za osebe s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju. Če težave niso zaznane ali če nacionalna zakonodaja kljub odkritim težavam dovoljuje odpoved pravici do zagovornika, osumljenec ne uživa pravice do dostopa do zagovornika; zato zastopanje prek zagovornika ostaja zgolj možnost in ne obveznost.

Nobena od držav ne zahteva splošne obvezne obrambe od prvega policijskega zaslišanja naprej. To se lahko spremeni, ko se oviranost zazna

in ta prične vplivati na učinkovito sodelovanje obdolženca v postopku, postopek pa je usmerjen v obvezno psihiatrično zdravljenje.

Ugotovljena je bila obetavna praksa v *Sloveniji*. Načeloma ni procesnih zaščitnih ukrepov, ki bi osumljencu s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju preprečili, da bi se med policijskim postopkom odrekel pravici do zagovornika. Če osumljenec izjavi, da ne želi zagovornika, se o tej njegovi izjavi naredi uradni zaznamek. V tem primeru pa policija ne bo naredila zapisnika zaslišanja, ki bi bil lahko pozneje uporabljen kot dokazno sredstvo na sodišču. V tem primeru namreč policija naredi zgolj uradni zaznamek o osumljenčevi izjavi.²³ V praksi to pomeni, da če je med zaslišanjem navzoč odvetnik (če si ga zagotovi osumljenec sam ali pa ga postavi policija, ker je to v interesu pravičnosti), se to formalno imenuje policijsko zaslišanje, uradni zapisnik z zaslišanja pa ima dokazno moč pred sodiščem. Če zagovornik ni navzoč (na primer, da se je osumljenec tej pravici odpovedal), to ne bo formalno obravnavano kot zaslišanje in v sodnem postopku ne bo moglo biti uporabljeno kot dokaz. Sodba bo morala temeljiti na drugih dokazih, ne na osumljenčevi izjavi pri policiji; vendar pa se izjava lahko uporabi kot podlaga za nadaljnja preiskovalna dejanja.

- **Zdravniška pomoč med policijskim pridržanjem**

V skladu s *slovenskim* Policijskim priročnikom o izvajanju policijskega pridržanja mora policija takoj zagotoviti nujno medicinsko pomoč, če vedenje pridržane osebe kaže na težave v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju. Kot primer takega vedenja priročnik navaja agresivnost, blodnje, depresijo in podobna stanja ter grožnje s samomorom. Na podlagi informacij, ki jih zagotovi policija, se zdravnik odloči, ali bo osebo pregledal v prostorih, kjer se izvaja pridržanje ali pa naj jo policija pripelje v zdravstveno ustanovo.²⁴

- **Zvočno in slikovno snemanje zaslišanja**

V vseh petih državah je zvokovno in slikovno snemanje policijskih zaslišanj dovoljeno, vendar na splošno ni obvezno. Zakonodaja snemanje zahteva le v posebnih primerih, ki ne vključujejo celotnega zaslišanja oseb s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju. V praksi se zaslišanja redko snemajo. To je deloma posledica dejstva, da večina policijskih postaj

Dostojanstvo na sojenju

v sodelujočih državah nima za to ustrezne opreme. Da bi povečala pogostost zvokovnega in slikovnega snemanja, je Avstrija opremila vse glavne krajevne policijske postaje s posebnim prostorom za zvokovno in slikovno snemanje.²⁵

- **Pravna sredstva**

V Sloveniji smo ugotovili obetajočo prakso v zvezi s pravnimi sredstvi proti kršitvam procesnih pravic v predhodni fazi. Zapisnik policijskega zaslišanja se lahko uporabi kot dokaz v nadaljnjem postopku le, če je bilo zaslihanje izvedeno v navzočnosti zagovornika osumljenca.²⁶ Če osumljenec ni bil poučen o svojih pravicah²⁷ ali če dani pouk in izjava osumljenca glede pravice do zagovornika nista zapisana v zapisnik ali če je bil zaslišan brez navzočnosti zagovornika, sodišče ne sme opreti svoje odločbe na njegovo izpovedbo.

V drugih državah se lahko v postopku uporabljajo policijski zapisniki, ki so bili narejeni brez ustreznega pouka obdolženca o njegovih pravicah ali brez navzočnosti tretje osebe.

Drugi del:

Merila za dobre prakse

1 OPREDELITEV: OBETAVNE IN DOBRE PRAKSE GLEDE PROCESNIH PRAVIC OSEB S TEŽAVAMI V DUŠEVNEM ZDRAVJU IN/ALI DUŠEVNEM RAZVOJU

Cilj meril za dobre prakse je **pomagati pri prepoznavanju in razvijanju primerov dobre prakse** za kazenske postopke zoper osebe s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju. Na podlagi skupnega strokovnega znanja raziskovalne skupine in svetovalnih skupin ter ugotovitev projekta seznam dobrih praks zagotavlja vzorčen seznam zaželenih ravnanj.

2 VODILNA NAČELA

Naslednja vodilna načela so bila ugotovljena kot splošni kazalniki za dobre prakse v kazenskih postopkih zoper osebe s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju.

- **Spoštovanje človekovih pravic:** nacionalne kazenske zakonodaje so v skladu z določbami Konvencije o pravicah oseb z ovirami in Evropske konvencije o človekovih pravicah ter zagotavljajo pravično sojenje osebam s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju.
- **Socialno-relacijsko razumevanje oviranosti:** sistem kazenskega pravosodja upošteva socialno-relacijsko razumevanje oviranosti, kot je opredeljeno v Konvenciji o pravicah oseb z ovirami.
- **Spoštovanje samoodločbe:** volja in izbira oseb s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju je spoštovana v celotnem kazenskem postopku. Tem osebam je zagotovljena ustrezna podpora za sprejemanje svobodnih in samoopredeljenih odločitev.
- **Dostopnost:** v skladu z 9. členom Konvencije o pravicah oseb z ovirami država osebam s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju v celotnem postopku zagotavlja relevantne informacije v zanje dostopni oblik.

- **Raznolikost:** kazenski postopki priznavajo in upoštevajo raznolikost oseb z ovirami kot najpomembnejši predpogoj za zagotavljanje poštenega sojenja.
- **Individualni pristop:** v kazenskih postopkih se pri zagotavljanju procesnih kvantel uporablja individualiziran pristop, v skladu s katerim se upošteva raznolikost potreb oseb s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju.
- **Nediskriminacija:** kazenski postopki in posebni zaščitni ukrepi niso diskriminatorni. Nadalje, osebe z ovirami pri uveljavljanju svojih pravic med postopkom niso diskriminirani.
- **Postopkovna jamstva:** vsi akterji, ki sodelujejo v kazenskih postopkih, spoštujejo in v celotnem postopku zagotavljajo, da procesna jamstva, ki so določena na nacionalni, evropski (časovni načrt) in mednarodni ravni, omogočajo obdolžencu učinkovito sodelovanje in pošteno sojenje.
- **Pravila v zavodih za prestajanje kazni zapora:** med odvzemom prostosti so zagotovljeni standardi, ki jih zahtevajo nacionalni, evropski in mednarodni instrumenti. Obstajajo mehanizmi za preprečevanje mučenja in slabega ravnanja. Upoštevajo se razmere potencialne nemočnosti in nadaljnjih podpornih potreb oseb s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju. Razmere se ustrezno prilagodi, če to zahteva oviranost osebe.

3 MERILA ZA OPREDELITEV OBETAVNIH IN DOBRIH PRAKS

3.1 PRAVNI OKVIR

- Pošteno sojenje:** ali zakonodaja določa pošteno sojenje, ki ga izvaja neodvisno sodstvo?
- Opredelitev minimalnih standardov:** ali zakon določa minimalne

standarde za policijsko pridržanje, pripor in preventivno pridržanje za namene izvedenskega pregleda, zlasti v zvezi s predpogoji, trajanjem in prostorskimi pogoji (prostor, dostop do stranišča, vode, hrane, oblačil, svetlobe, higijene, telefona, televizijskega sprejemnika, knjige)?

- Dostopnost pravnih sredstev:** ali zakon določa možnost pritožbenega postopka? Ali postopek vključuje tudi pravno sredstvo glede izvedenskega mnenja (na primer drugo neodvisno izvedensko mnenje)? Ali je osumljencu olajšan dostop do pravnih sredstev (na primer prek zaupne osebe ali odvetnika)? Ali so pritožbe zaupne?
- Spremljanje:** ali obstaja neodvisen in nepristranski mehanizem za nadzor pogojev v objektih za pridržanje, psihiatričnih bolnišnicah ali specializiranih psihiatričnih ustanovah, v katerih se izvajajo bolnišnični psihiatrični pregledi ali se zagotavlja obvezno zdravljenje (na primer neodvisne strokovne komisije)?

3.2 POLICIJSKI POSTOPKI IN ZASLIŠANJA V PREDHODNEM POSTOPKU

1. Prostorski pogoji

a. Zaslišanje

- Ali policijske **sobe za zaslišanje** zagotavljajo mirno okolje (policisti ne nosijo odkritega orožja, ni nenehnih motenj ljudi, ki hodijo okoli, nenehnega zvonjenja telefona itd.)?
- Ali je **zaslišani osebi** ponujena pijača in ji je dana možnost odmora, če ga potrebuje?

b. Pridržanje/pripor

- Policijsko pridržanje:** ali prostori za policijsko pridržanje izpolnjujejo ustrezne prostorske in higienske standarde (kot jih

opredeljujejo nacionalni in mednarodni standardi²⁸)? Ali imajo osebe v policijskem pridržanju ali priporu možnost sprehoda na prostem oziroma dostopa do svežega zraka (vsaj eno uro med 24-urnim pridržanjem)? Ali jim je zagotovljena užitna hrana in ali so njihove prehranske zahteve spoštovane?

- Pripor:** ali celice izpolnjujejo ustrezne prostorske in higienske standarde (kot jih opredeljujejo nacionalni in mednarodni standardi²⁹)? Ali imajo priporniki možnost sprehoda na prostem oziroma dostopa do svežega zraka (vsaj eno uro med 24-urnim pridržanjem)? Ali jim je zagotovljena užitna hrana in ali so njihove prehranske zahteve spoštovane? Ali so zagotovljeni kadilski prostori in športne dejavnosti?
- Preventivno pridržanje za namene izvedenskega pregleda:** ali sobe izpolnjujejo ustrezne prostorske in higienske standarde (kot jih opredeljujejo nacionalni in mednarodni standardi³⁰)? Ali imajo priporniki možnost sprehoda na prostem oziroma dostopa do svežega zraka (vsaj eno uro med 24-urnim pridržanjem), če je to z zdravstvenega vidika mogoče? Ali jim je zagotovljena užitna hrana in ali so njihove prehranske zahteve spoštovane?

2. Spoštljiva in primerna komunikacija

- Spoštovanje in umirjanje napetih situacij:** ali policija zagotavlja spoštljivo komunikacijo in manjša stres med zaslišanjem (so policisti vljudni in govorijo v celih stavkih, se izogibajo agresivnim metodam zasliševanja)? Ali postavljajo odprta vprašanja in osumljenca sprašujejo, ali je razumel vprašanja? Ali ima osumljenec na voljo dovolj časa za odgovor, za vnovično vprašanje in pojasnilo? Ali organi dolžino zaslišanja prilagodijo sposobnosti osebe za koncentracijo in dopustijo odmor?
- Ocenjevanje:** ali imajo osumljenci možnost podati anonimne povratne informacije o tem, kako so se predstavniki oblasti z njimi pogovarjali, pa tudi o pouku glede pravic, ki so jim zagotovljene (na primer do osebe zaupanja, zdravstvene pomoči itd.), na primer

z anonimnim kratkim vprašalnikom, ki ga je mogoče anonimno oddati v poseben nabiralnik?

3. Ocena ranljivosti

- Mehanizmi ocenjevanja:** ali policija in preiskovalni sodnik uporabljajo vnaprej določene mehanizme ocenjevanja oziroma strategije za prepoznavanje težav v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju (na primer na kontrolne sezname, kazalnike, strokovna mnenja, vprašalnike itd.)?
- Ustrezen čas:** ali si izvedenci medicinske stroke vzamejo dovolj časa za pogovor in prisluhnejo osumljencu, preden podajo svoje mnenje?
- Nadzor kakovosti izvedenskih mnenj:** ali so izvedenci medicinske stroke, ki opravljajo ocenjevanje, neodvisni in ustrezno usposobljeni ter izkušeni?
- Ali obstaja **sistem za nadzor kakovosti** izvedenskih mnenj?

4. Pravica do informacij

- Informacije o procesnih pravicah:** ali je bil osumljenec poučen o svoji pravici do zagovornika, zaupne osebe, zdravstvene pomoči ter o poteku in morebitnih izidih postopka?
- Informacije o pravnih sredstvih:** ali je bil osumljenec poučen glede pritožbenih mehanizmov (na primer o Državnih preventivnih mehanizmih, Varuhu človekovih pravic, nacionalnih institucijah za človekove pravice itd.) in o pravnih sredstvih, ki so mu na voljo?
- Podajanje informacij v dostopni obliki:** ali so organi pred začetkom zaslišanja zagotovili informacije in pravno razlago v dostopnem jeziku in se prepričali, da jih je osumljenec razumel (na primer tako, da ga prosijo, da jih povzame)?

- Osebe zaupanja:** ali so organi o odvzemu prostosti obvestili osumljenčeve osebe zaupanja (družino, zakonitega zastopnika, socialnega delavca ali skrbnika)? Ali so osumljencu dovolili, da obvesti zaupno osebo?

5. Pravica do zdravniške pomoči

- Zdravstvena terapija:** ali je bila osumljencu zagotovljena neprekinjena zdravstvena terapija v celotnem kazenskem postopku? Če je bilo to potrebno, ali je bila prilagojena njegovemu dejanskemu zdravstvenemu stanju? Ali je bil dostop do zdravil zagotovljen v celotnem postopku, zlasti med policijskim pridržanjem in v priporu?
- Izbira in dostop do psihiatrov/psihoterapevtov/psihologov:** ali je bila osumljencu dana možnost, da si sam izbere psihiatra oziroma psihoterapevta oziroma psihologa in ali mu je bil omogočen dostop do lastnega terapevta? Ali imajo osumljenci možnost, da se z njimi pogovarjajo redno oziroma vsakič, ko je potrebno?
- Zaupna oseba:** ali je bila zaupna oseba (družinski član, socialni delavec itd.) vprašana glede zdravil in oskrbe osumljenca? Ali sme biti zaupna oseba, če osumljenec tako želi, navzoča med njegovim pogovorom s psihiatrom oziroma psihoterapevtom oziroma psihologom? Ali so osumljencu dovoljena srečanja z njegovo zaupno osebo?

6. Pravica do dostopa do odvetnika in psihosocialne podpore

- Navzočnost odvetnika oziroma zaupne osebe:** ali je bil osumljenec poučen o možnosti, da je med policijskim zaslišanjem oziroma zaslišanjem v predhodnem postopku navzoč njegov zagovornik ali zaupna oseba? Ali so organi počakali z zaslišanjem, dokler ni prišel zagovornik oziroma zaupna oseba? Ali je osumljenec imel čas, da se o zadevi pogovori s svojim odvetnikom?

- Dostop do brezplačne pravne pomoči in njena kakovost:** ali je bil osumljenec poučen o možnosti brezplačne pravne pomoči? Ali je bilo osumljencu omogočeno, da se s svojim zagovornikom sestane na samem, in ali mu je bil odmerjen zadosten čas za pogovor z njim?
- Psihosocialna podpora:** ali je bila osumljencu zagotovljena psihosocialna podpora v celotnem predkazenskem postopku?
- Podpora zagovornika oziroma zaupnih oseb:** ali je lahko zagovornik oziroma zaupna oseba podala dodatne informacije po zaslišanju osumljenca?

7. Zvokovno in slikovno snemanje

- Zvokovno in slikovno snemanje:** ali so bila vsa policijska zaslišanja in tudi zaslišanja v predhodnem (preiskovalni sodnik) postopku zvokovno in slikovno posneta? Ali so bili osumljenci poučeni, da posnetki ne bodo javni in da si jih bodo potem lahko ogledali?

3.1 SODNA FAZA

1. Pravica do informacij

- Okolje, v katerem poteka sodni postopek:** ali je bil osumljenec vnaprej (pred prvim narokom) obveščen o okolju, v katerem bo potekal sodni postopek (sodna dvorana, stranišče itd.)? Ali mu je bilo zagotovljeno pojasnilo, kje v dvorani bo stal oziroma sedel, kdo bo navzoč na zaslišanju in v kakšni vlogi? Ali je bil osumljenec obveščen o možnosti odmora, če mu bo koncentracija popustila?

2. Spoštljivo in razumljivo sporočilo sodb

- Razumevanje in sodelovanje:** ali je bila sodba obrazložena v jeziku, ki je razumljiv za osebo s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju? Ali je sodnik zagotovil, da je obdolženec razumel bistvene informacije (na primer tako, da je obdolženca prosil, naj ponovi z lastnimi besedami)?

3. Pravica do dostopa do odvetnika in psihosocialne podpore

- Dostop do brezplačne pravne pomoči in njena kakovost:** ali je bil obdolženec poučen o možnosti brezplačne pravne pomoči?
- Priprava z zagovornikom:** ali je bilo obdolžencu omogočeno, da se s svojim zagovornikom sestane pred začetkom sojenja in da ima zadosten čas za pripravo skupaj z njim?
- Izbira podpornih oseb:** ali je obdolženec lahko izbral, kdo naj bo prisoten na naroku?
- Psihosocialna podpora:** ali je bila obdolžencu med sojenjem zagotovljena psihosocialna podpora?

4. Zvokovno in slikovno snemanje

- Zvokovno in slikovno snemanje:** ali se vse obravnave zvokovno ali slikovno snemajo?

3.4 USPOSABLJANJE IN SENZIBILIZACIJA STROKOVNJAKOV

- Usposabljanje za krepitev zmogljivosti:** ali so organi usposobljeni glede metod komunikacije in miritve razgretih situacij z osebami s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju (na primer s posebnimi seminarji, spletnimi orodji, priročniki itd.)? Ali imajo znanje o potencialnih potrebah, spretnostih in ovirah?
- Supervizija:** ali imajo strokovnjaki dostop do supervizije (glede obvladovanja stresa, preprečevanja izgorelosti itd.)?

Tretji del:

Priporočila

1 PRIPOROČILA ZA DELEŽNIKE

1.1 PREDHODNI POSTOPEK

1.1.1 Policijski postopek

1.1.1.1 Prva ocena ranljivosti

- **MEHANIZEM UGOTAVLJANJA:** Policija mora imeti na voljo jasen in neodvisen mehanizem oziroma postopek za ugotavljanje ranljivosti osumljenca zaradi njegovih težav v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju.
- **VPRAŠATI OSUMLJENCA:** Že na začetku morata policija in zdravnik, ki pregleduje osumljenca, tega izrecno vprašati, ali ima skrbnika ali jo podpira organizacija za socialno ali psihološko oskrbo.
- **VPRAŠATI NEODVISNEGA STROKOVNJAKA:** Med okroglo mizo v Avstriji so strokovnjaki predlagali ustanovitev neodvisne instance (na primer zagotovitev socialnih delavcev ali psihologov na policijski postaji), ki bi olajšala ugotavljanje.

1.1.1.2 Pravica do informacij

- **ZAGOTOVITI DOSTOPNE INFORMACIJE:** Policisti morajo zagotoviti osumlencem s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju ustrezno in dostopno informativno gradivo, na primer slikovne in zvokovne posnetke, informacije v Braillovi pisavi, velikem tisku, znakovnem jeziku ali v prilagojeni obliki, ki omogoča lažje branje.
- **POUČITI O PROCESNIH PRAVICAH:** Osumljenci morajo biti poučeni o svojih procesnih pravicah, policijskem pridržanju oziroma priporu, postopkovnih korakih in možnih posledicah njihovih dejanj in neaktivnosti. Informativno gradivo mora biti na voljo tudi takrat, ko je oseba v priporu. V dostopnih oblikah morajo biti na voljo tudi pozivi, zapisniki z zaslišanja in obtožnice.

- **ZAGOTOVITI, DA JE BILA INFORMACIJA RAZUMLJENA:** Policija mora ustno pojasniti ključne točke procesnih pravic in prositi osumljenca, da ponovi informacije s svojimi besedami.
- **PRAVOČASNO POUČITI:** Policija mora osumljenca poučiti pred prvim zaslišanjem ali takoj po prijettu.
- **BREZ NASILJA:** Policisti se morajo med zaslišanjem vzdržati fizičnega nasilja in psiholoških zlorab, medtem ko je osumljenec oziroma obdolženec v policijskem pridržanju ali pa je na policijsko postajo priveden za druge namene.

1.1.1.3 Pravica do zdravniške pomoči

- **OBVEZNOST ZAGOTAVLJANJA ZDRAVNIŠKE POMOČI:** Zdravniška pomoč mora biti zagotovljena po uradni dolžnosti in ne le na zahtevo. Prilagojena mora biti osumljenčevim posebnim potrebam.
- **ZDRAVNIKI SPECIALISTI:** Zdravniki, ki nudijo medicinsko pomoč med policijskim postopkom (vključno s policijskim pridržanjem), morajo imeti ustrezno strokovno znanje o težavah v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju.
- **NEODVISNI ZDRAVNIKI:** Zdravstvena pomoč mora vključevati preglede neodvisnih zdravstvenih delavcev in zagotavljanje zdravstvene pomoči v primeru slabega ravnanja policije.
- **POSEBNA POMOČ:** Osebam s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju je treba zagotoviti posebno psihološko in psihiatrično pomoč od trenutka prijettja in policijskega pridržanja.
- **NAVZOČNOST ZAUPNE OSEBE:** Na zahtevo osumljenca je treba zaupni osebi dovoliti navzočnost pri pregledu.
- **ZDRAVSTVENI PODATKI:** Na zahtevo osumljenca je treba njemu in njegovi zaupni osebi priskrbeti izvod vseh zdravniških izvidov.

1.1.1.4 Odvzem prostosti

- **SPOSOBNOST ZA PRIDRŽANJE:** Ustrezno usposobljeni zdravniki bi morali oceniti duševno stanje vsake osebe, privedene v policijsko pridržanje. Pregled je treba opraviti temeljito in zagotoviti potreben čas za razumevanje položaja osebe.
- **POKLICATI ZAUPNO OSEBO ZAUPANJA:** Osebam s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju je treba zagotoviti pravico do osebnega klica svojih bližnjih ali pomembnih drugih, kadar jim je odvzeta prostost. Treba je zagotoviti, da je ta pravica uresničena tudi v praksi.
- **OBVESTITI ZAGOVORNIKA:** O policijskem pridržanju je treba obvestiti zagovornika.

1.1.1.5 Pravica do zagovornika oziroma pravica do podpore osebe zaupanja oziroma zakonitega zastopnika

- **OBVEZNA NAVZOČNOST ZAGOVORNIKA OD PRVEGA ZASLIŠANJA NAPREJ:** Vsakemu osumljencu bi bilo treba zagotoviti obvezno navzočnost zagovornika od prvega policijskega zaslišanja naprej. To vsem osumlencem zagotavlja ustrezno zaščito njihovih pravic. V nobenem primeru se ne sme osebi, ki se ne more braniti sama, odreči pravici do zagovornika.
- **OBVEZNA NAVZOČNOST ZAUPNE ZAUPANJA:** Vsakemu osumljencu bi bilo treba zagotoviti obvezno navzočnost zaupne osebe od prvega policijskega zaslišanja naprej, razen če osumljenec temu nasprotuje. Oseba zaupanja mora biti zavezana zaupnosti in ne sme biti zaslišana kot priča v nadaljnjih postopkih.
- **IZBIRA ZAGOVORNIKA PO URADNI DOLŽNOSTI:** Osumljenci bi morali imeti pravico izbrati zagovornika, ki jim je postavljen po uradni dolžnosti, pa tudi v primeru brezplačne pravne pomoči. Zagotoviti je treba preprost dostop (na primer tako, da je na voljo seznam ustreznih odvetnikov, ki jih je mogoče poklicati).

- **NEODVISNOST ZAGOVORNIKA PO URADNI DOLŽNOSTI:** Postavitev tistih zagovornikov po uradni dolžnosti, ki so blizu policijskim oziroma preiskovalnim organom, mora biti prepovedano.
- **POZNAVANJE KAZENSKEGA PRAVA:** Vsi zagovorniki po uradni dolžnosti morajo biti specialisti za kazensko pravo; to bi moralo veljati tudi za zagovornike v okviru programa brezplačne pravne pomoči.
- **SPECIALIZIRANI ODVETNIKI:** Ko je enkrat ugotovljena ranljivost, bi bilo treba za tak primer priskrbeti posebej usposobljene odvetnike, ki so opravili usposabljanje o tem, kako ravnati z obdolženci s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju.
- **ČAS ZA PRIPRAVO:** Osumljencem je treba zagotoviti dovolj časa in zasebnosti za srečanje z zagovornikom. Zagovornik mora pravočasno prejeti spis, da se lahko ustrezno pripravi.
- **PSIHOSOCIALNA PODPORA:** Osebam s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju bi morala biti zagotovljena brezplačna psihosocialna podpora ves čas kazenskega postopka.

1.1.1.6 Snemanje

- **ZVOKOVNO IN SLIKOVNO SNEMANJE:** Vsa policijska zaslišanja morajo biti zvokovno in slikovno posneta.
- **VARSTVO OSEBNIH PODATKOV:** Da bi zagotovili varstvo zasebnosti upravičencev, je treba vzpostaviti zaščitne ukrepe za preprečevanje širjenja informacij onkraj namenov kazenske preiskave.

1.1.2 Postopek s preiskovalnim sodnikom

1.1.2.1 Ocena ranljivosti

- **OSEBNI STIK:** Sodnik bi moral videti obdolženca pred odločitvijo o priporu ali uvedbo preventivnega pridržanja za namene izvedenskega pregleda. Če oseba ne more nastopiti pred sodiščem, jo mora sodnik

obiskati v ustanovi, kjer se nahaja. Prav tako bi bilo zaželeno, da sodniki komunicirajo s službami za osebe z ovirami, organizacije za samozastopanje ali z njihovo podporno namestitvijo.

- **TEMELJITI ZDRAVNIŠKI PREGLEDI:** Izvedenci medicinske in psihiatrične stroke morajo pogovoru z osumljencem nameniti dovolj časa, da lahko pridobijo relevanten vpogled v njegovo stanje. Izgibati se morajo prepisovanju delov besedil iz svojih izvedenskih mnenj glede drugih oseb.

1.1.2.2 Pravica do informacij

- **SEZNANITI Z INFORMACIJAMI:** Kadarkoli se mora oseba s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju pojaviti pred sodiščem, jo mora na to pripraviti zagovornik oziroma oseba, ki ji zaupa, tako da se ji omogoči ogled prostora, v katerem se bo pojavila pred sodnikom. Pojasniti ji je treba, kdo vse bo navzoč, kdaj in kako lahko spregovori, kdo ji bo v oporo, kje ima dostop do vode, stranišča itd.
- **ZAGOTOVITI DOSTOPNE INFORMACIJE:** Pred zaslišanjem mora preiskovalni sodnik zagotoviti osumljencem s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju ustrezno in dostopno informativno gradivo, na primer slikovne in zvokovne posnetke, informacije v Braillovi pisavi, velikem tisku, znakovnem jeziku ali v dostopni obliki, ki omogoča lažje branje. Oseba mora biti poučena o svojih procesnih pravicah, priporu, postopkovnih korakih in posledicah njenih dejanj in neaktivnosti. Informativno gradivo mora biti na voljo tudi takrat, ko je oseba v priporu.
- **ZAGOTOVITI, DA JE BILA INFORMACIJA RAZUMLJENA:** Sodnik mora ustno pojasniti ključne točke procesnih pravic in prositi osumljenca, da ponovi informacije s svojimi besedami.
- **PRAVOČASNO OBVESTITI:** Sodnik mora osebo poučiti o njenih procesnih pravicah pred prvim zaslišanjem.

1.1.2.3 Odvzem prostosti

- **IZOGNITI SE ODVZEMU PROSTOSTI, KADARKOLI JE TO MOGOČE:**
V primerih oseb s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju je treba – kadarkoli je to mogoče – uporabiti ukrepe, ki so alternativni odvzemu prostosti. Na voljo morajo biti možnosti za nadaljnjo oskrbo v forenzičnih enotah za ambulantno obravnavo.
- **ZAGOTOVITI OSNOVNE POGOJE:** Osebam s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju v priporu je treba zagotoviti:
 - » zadostne in razumljive informacije o kazenskem postopku, v katerem so se znašle;
 - » zaščitne ukrepe pred dolgotrajnim bivanjem v priporu;
 - » reden dostop do zagovornika in možnost zaupnih srečanj z njim;
 - » o reden dostop do njegovih sorodnikov oziroma bližnjih oseb;
 - » dostop do aktivnosti;
 - » zdravstveno pomoč in dostop do razumljivih informacij o diagnostiki in terapijah, ki se izvajajo.
- **PRIPORNE ZMOGLJIVOSTI:** Zapori in forenzične zdravstvene enote morajo zagotoviti ustrezno zmogljivost v skladu z vsemi najnovejšimi standardi (higieno, dejavnosti itd.), tako da so lahko ženske, moški in mladoletniki ločeno nameščeni.
- **SPREMLJANJE:** Kadar so osebe s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju priprte, morajo redno spremljanje objektov, kjer se izvaja pripor in preventivno pridržanje za namene izvedenskega pregleda, izvajati neodvisne institucije, na primer nacionalne institucije za človekove pravice, varuh človekovih pravic ali nevladne organizacije za človekove pravice. Nadzorni obiski morajo vključevati zaupne pogovore s priporniki in pacienti.

1.1.2.4 Pravica do zdravniške pomoči

- **SPOSOBNOST ZA PRIPOR:** Ustrezno usposobljeni zdravniki morajo (še enkrat) oceniti duševno stanje vsake osebe, privedene v pripor. Pregled je treba temeljito opraviti in zagotoviti potreben čas za razumevanje položaja priprte osebe.

- **ZDRAVNIŠKA POMOČ V PRIPORU:** Osebam s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju v priporu je treba zagotoviti ustrezno zdravniško pomoč.
- **OBVLADOVANJE KRIZ:** Na voljo morajo biti skupine za krizno posredovanje, ki jih sestavljajo usposobljene medicinske sestre in zdravniki, ter za umirjanje bolnikov v psihiatričnih ali forenzičnih enotah.
- **POTRJENI SODNI IZVEDENCI MEDICINSKE STROKE:** Zdravstveno oceno (zdravstveni pregled, ki ima dokazno vrednost pred sodiščem) duševnega stanja vsakega obdolženca oziroma pripornika morajo opraviti potrjeni sodni izvedenci medicinske stroke. Seznam sodnih izvedencev psihiatrične stroke mora vsebovati podkategorije, da lahko sodišče imenuje sodnega izvedenca, ki je za konkretni primer najustreznejši.
- **NADZOR KAKOVOSTI:** Izvedenska mnenja morajo biti podvržena nadzoru kakovosti. Slaba mnenja je treba sankcionirati.
- **OBRAZLOŽITEV DIAGNOSTIKE:** Uporabljeno diagnostiko in terapijo je treba osumljencu obrazložiti v njemu dostopni in razumljivi obliki (na primer z uporabo Braillove pisave ali prek dostopnih gradiv, ki jih je mogoče preprosto brati).
- **ZAUPNOST:** Zaupnost zdravniške ocene mora biti strogo varovana.

1.1.2.5 Pravica do dostopa do zagovornika oziroma pravica do podpore osebe zaupanja oziroma zakonitega zastopnika

- **OBVEZNA NAVZOČNOST ZAUPNE OSEBE:** Vsakemu obdolžencu je treba zagotoviti obvezno navzočnost zaupne osebe med vsemi naroki predhodnega postopka. Zaupna oseba mora biti zavezana zaupnosti in ne sme biti zaslšana kot priča v nadaljnjih postopkih.
- **IZBIRA ZAGOVORNIKA PO URADNI DOLŽNOSTI:** Obdolženci morajo biti upravičeni do izbire zagovornika po uradni dolžnosti in v okviru programa brezplačne pravne pomoči.

- **NEODVISNOST ZAGOVORNIKA PO URADNI DOLŽNOSTI:** Postavitev tistih zagovornikov po uradni dolžnosti, ki so blizu preiskovalnim organom, mora biti prepovedano.
- **POZNAVANJE KAZENSKEGA PRAVA:** Vsi zagovorniki po uradni dolžnosti morajo biti dobri poznavalci kazenskega prava.
- **SPECIALIZIRANI ODVETNIKI:** Ko je enkrat ugotovljena oviranost, je treba za tak primer priskrbeti posebej usposobljene odvetnike, ki so opravili usposabljanje o tem, kako ravnati z obdolženci s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju.
- **ČAS ZA PRIPRAVO:** Obdolžencem je treba zagotoviti dovolj časa in zasebnosti za srečanje z zagovornikom. Zagovorniki po uradni dolžnosti morajo svojim skupnim pripravam s stranko nameniti več časa, ji pojasniti pravna vprašanja na razumljiv način in pripraviti osumljenca za postopek. Svojo stranko morajo posebej poučiti o pomenu in posledicah preventivnega pridržanja za namene izvedenskega pregleda oziroma forenzične ocene in morebitne obvezne zdravstvene oskrbe.
- **PSIHOSOCIALNA PODPORA:** Osebam s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju mora biti zagotovljena brezplačna psihosocialna podpora ves čas kazenskega postopka.

1.1.3 Državni tožilec

- **ZAGOTOVITI POSTOPKOVNA JAMSTVA:** Državni tožilec, ki vodi preiskavo, mora zagotoviti:
 - » pravočasno uvedbo kazenskega postopka in vložitev obtožnice,
 - » jasno in razumljivo razlago obtožnice obdolžencu,
 - » pravočasen predlog za imenovanje sodnega izvedenca za oceno duševne sposobnosti obdolženca in postavitev zagovornika,
 - » zaščitne ukrepe za preprečevanje mučenja, nečloveškega in ponižujočega ravnanja s strani policistov.

- **SPECIALIZIRANI DRŽAVNI TOŽILCI:** Ker je državni tožilec odgovoren za nadaljevanje postopka in predloge za pripor ali preventivno pridržanje, morajo primere oseb s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju obravnavati za to posebej usposobljeni državni tožilci.

1.2 SODNA FAZA

- **SPECIALIZIRANA SODIŠČA / SODNI ODDELKI:** Zadeve proti obdolžencem s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju morajo obravnavati sodniki s posebnim znanjem, poklicnimi izkušnjami in ustreznimi socialnimi spretnostmi. Sodni senat mora vključevati specializirane sodnike porotnike (na primer učitelje, strokovnjake za duševno zdravje).

1.2.1 Ocena ranljivosti

- **DRUGO IZVEDENSKO MNENJE:** Obdolženčev zakoniti zastopnik oziroma zagovornik lahko predlaga sodišču konkretne izvedence, ki naj opravijo dodaten pregled ali vnovičen pregled. Druga možnost je, da se drugo izvedensko mnenje zagotovi v skladu z načelom kontradiktornosti in obrambe (če se osumljenec ali obdolženec ne strinja s prvim izvedenskim mnenjem). Omogočiti je treba vključitev kateregakoli izvedenca, ne le tistega s seznama potrjenih sodnih izvedencev psihiatrične stroke. Drugo izvedensko mnenje morata tako državni tožilec kot tudi sodišče obravnavati enako. Državni tožilec ali sodišče morata v obrazloženi odločbi z argumenti utemeljiti, zakaj ju je prepričalo eno ali drugo izvedensko mnenje.

1.2.2 Pravica do informacij

- **DOSTOPNE INFORMACIJE:** Glavni sodni dokumenti (na primer informacije o obtoženčevih procesnih pravicah, obtožnica, sodba in pozivi/vabila) morajo biti na voljo v dostopnih oblikah (na primer v lahko berljivem besedilu, na videoposnetkih z grafično razlago osumljenčevih pravic). Sodniki in državni tožilci morajo med sojenjem in pri razglasitvi sodbe uporabljati preprost in spoštljiv jezik ter upoštevati obdolženčeve potrebe.

- **PREVOD:** Sodniki morajo uporabiti tolmače za komunikacijo v alternativnih ali dopolnilnih jezikih.

1.2.3 Pravica do dostopa do zagovornika, podpora osebe zaupanja

- **OBVEZEN ZAGOVORNIK:** Zastopanje oseb s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju, ki imajo zaradi svoje oviranosti težave pri spremljanju v kazenskega postopka, mora biti obvezno. Sodna obravnava ne sme teči brez navzočnosti zagovornika. Vse izjave, pridobljene brez navzočnosti zagovornika (v predkazenski ali sodni fazi), je treba šteti za nične ali neveljavne.
- **OCENA BREZPLAČNE PRAVNE POMOČI:** Osumljencem in obdolžencem s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju mora biti zagotovljena učinkovita brezplačna pravna pomoč. Sodišča morajo uporabljati mehanizme in postopke ocenjevanja, ki jim omogočajo zamenjavo zagovornika, ki ne zagotavlja učinkovitega zastopanja.
- **ZAUPNA OSEBA:** Med sojenjem je treba zagotoviti navzočnost osebe, ki uživa obdolženčevo zaupanje in ki mu lahko nudi podporo pri razumevanju in obvladovanju postopka.

1.2.4 Zasebnost

- **IZKLJUČITEV JAVNOSTI:** Med zaslišanji obdolženca in sodnega izvedenca, ko ta podaja svoje izvedensko mnenje o procesni sposobnosti obdolženca in o njegovi kazenski odgovornosti, je treba javnost izključiti.

1.2.5 Zvokovno in slikovno snemanje

- **ZVOKOVNO IN SLIKOVNO SNEMANJE:** Vsa zaslišanja oseb z motnjami v duševnem razvoju in/ali duševnem zdravju je treba zvokovno in slikovno posneti. Zagotoviti je treba varstvo podatkov (na primer tako, da so lahko podatki zgolj dostopni, ni jih pa mogoče kopirati).

1.2.6 Sodba

- **DOSTOPNE INFORMACIJE:** Sodba mora biti obrazložena v jeziku, ki je obdolžencu razumljiv. Sodnik mora zagotoviti, da obdolženec razume bistvene informacije (na primer tako, da ga prosi, naj ponovi z lastnimi besedami).

1.3 PRAVNA SREDSTVA

- **UČINKOVITA PRAVNA SREDSTVA:** Treba je vzpostaviti pravna sredstva za učinkovito pritožbo proti kršitvam procesnih pravic v celotnem postopku, vključno s predkazenskim postopkom. Prav tako je treba omogočiti pritožbo glede izvedenskega mnenja (tako da se dopusti drugo izvedensko mnenje) in sodbe.

2 PRIPOROČILA UPRAVIČENCEV

Večini intervjuvanih upravičencev ni bilo preprosto podati konkretnih predlogov. Kljub temu so pokazali na nekatere težave in izrazili svoje želje:

- **INFORMACIJE V OBLIKI BREZ OVIR:** »Menim, da bi morali govoriti počasi in jasno. Tako, da mi lahko ostane nekaj informacij v možganih. To bi cenil.«³¹
- **PODPORA ZAUPNE OSEBE:** Nekateri intervjuvanci so bili med kazenskim postopkom deležni podpore oseb, ki so jim zaupali (socialni delavec, skrbnik, oseba iz projekta zagovorništva, odvetnik, družina). Dejali so, da je ta podpora zelo koristna in pomembna. S tako podporo so se upravičenci počutili bolj samozavestni in bolj zastopani v teh zahtevnih situacijah. »Želel sem si nekoga obvestiti, zato da se ne bi počutil tako osamljenega. [...] Na primer mojega skrbnika. Bilo bi mi bolje, ker sem potreboval to podporo.«³² Oseba zaupanja lahko pomaga pri pripravi na sojenje in lahko pomaga z odgovori na pomembna vprašanja. »Tudi za pogovor o vsem, tako da lahko več veš o prihajajočem sojenju. Na sojenje me nihče ni pripravil. To bi si želel.«³³
- **VEČ PRIPRAVE Z ZAGOVORNIKOM:** Veliko intervjuvancev je bilo kritičnih do skopo odmerjenega časa, ki so ga imeli na voljo za priprave s svojim zagovornikom. Številni so svojega zagovornika srečali šele tik pred sojenjem, tako da so imeli na voljo za pogovor le malo časa. Zato se niso počutili dobro zastopane in pripravljene. Zato priporočamo, da si zagovorniki vzamejo več časa za pripravo zadev, zato da bi dobili boljši vtis o osebi in celotni zadevi. Pa tudi, da svoji stranki pojasnijo pravne postopke in izraze. Zagovorniki morajo zagotoviti več informacij o relevantnih določbah kazenskega zakona, ki posebej zadevajo osebe s težavami v duševnem zdravju, in njihovih posledicah.

- **VEČ ČASA ZA OCENO S STRANI SODNIH IZVEDENCEV MEDICINSKE STROKE:** Tisti anketiranci, ki so morali opraviti pregled pri sodnem izvedencu, so poročali, da je tak pregled trajal od 10 do 45 minut. Izrazili so nezadovoljstvo zaradi dejstva, da si je sodni izvedenec v tako kratkem času izoblikoval mnenje o njihovem zdravstvenem stanju in težavah z duševnim zdravjem. Konkretnije so upravičenci zahtevali več časa s sodnimi izvedenci medicinske stroke.
- **OCENA SODNEGA IZVEDENCA MEDICINSKE STROKE:** Eden od anketirancev je priporočil, naj se zdravstveni pregled opravi pred policijskim zaslišanjem, ker je upravičenčeva sposobnost obdelave tega, kar se dogaja, odvisna od faze psihosocialne motnje in od njegove trenutne situacije. »Najpomembnejše je, da se pred vsakim policijskim zaslišanjem opravi zdravniški pregled, s katerim se preveri, ali je zaslihanje mogoče in ima oseba jasne misli. Ker včasih prejmeš več zdravil, včasih manj. Zato se moraš navaditi na različne situacije. Menim, da je to zelo pomembno.«³⁴

3 PРАВNA PRIPOROČILA DRŽAVAM ČLANICAM

3.1 Splošna priporočila

- **SMISELNO NAJ SE UPORABLJAJO ZAŠČITNI UKREPI ZA MLADOLETNIKE V KAZENSKEM POSTOPKU:** Osumljene in obdolžene osebe s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju se lahko srečujejo s podobnimi težavami pri sodelovanju in razumevanju kazenskih postopkov kot mladoletne osebe. Zaradi podobne ranljivosti morajo države članice premisliti o uporabi procesnih zaščitnih ukrepov za osebe z ovirami, ki so podobni ukrepom za mladoletnike. Ti zadevajo zlasti predpise v zvezi s podpornimi osebami in pravno zastopstvo med postopkom, zvokovne in slikovne posnetke, dostopne informacije, primerno nastanitev in alternativne ukrepe odvzemu prostosti.
- **OPREDELITI RANLJIVE OSUMLJENCE:** Nacionalne kazenske zakonodaje morajo vpeljati pojem »ranljivih osumljencev« in jih opredeliti kot osebe, ki zaradi svoje starosti, duševnega ali fizičnega stanja ali oviranosti niso sposobne razumeti in učinkovito sodelovati v kazenskih postopkih.³⁵ Zakonodaja mora jasno določiti postopkovna jamstva, ki so povezana s to ranljivostjo.
- **DOMNEVA RANLJIVOSTI:** Za osebe z resnimi psihološkimi, intelektualnimi, fizičnimi ali senzoričnimi okvarami, duševnimi boleznimi ali kognitivnimi težavami, ki jih ovirajo pri razumevanju postopka in učinkovitem sodelovanju v njem, mora veljati domneva ranljivosti.
- **OPREDELITI OVIRANOST V SKLADU Z MEDNARODNIMI STANDARDI:** V povezavi z osebami z ovirami nacionalna kazenska zakonodaja navadno vsebuje zastarelo ali diskriminatorno izrazje (»invalidi«). Zelo je priporočljivo, da države svoje zakonodaje uskladijo s sodobnimi mednarodnimi standardi, zlasti s Konvencijo ZN o pravicah oseb z ovirami. V skladu s tem kazenski zakoni ne smejo obravnavati samo oseb s psihosocialno oviranostjo/ težavami v duševnem zdravju, temveč tudi osebe s težavami v duševnem razvoju in zagotoviti zaščitne ukrepe za pošteno sojenje za vse ljudi s posebnimi potrebami.

- **ZAGOTOVITI ZAŠČITNE UKREPE SKOZI VES POSTOPEK:** Nacionalne zakonodaje morajo v vseh postopkih zagotavljati procesna jamstva za ranljive osebe (pravico do dostopnih informacij, pravico do zagovornika, pravico do zdravniške pomoči itd.), tudi kadar kazenski postopki vključujejo preventivno pridržanje za namene izvedenskega pregleda ali obvezno psihiatrično zdravljenje, in tudi če stečejo ločeni pravdni ali nepravdni postopki.
- **ZAUPNA OSEBA OZIROMA USTREZNA ODRASLA OSEBA:** Priporočilo Evropske komisije je vpeljalo izraz »ustrezna odrasla oseba«, ki pomeni »sorodnika ali osebo, ki ima z ranljivo osebo socialni odnos ter lahko komunicira z organi in ranljivi osebi omogoča uresničevanje njenih procesnih pravic«. Zakonodaja držav članic bi morala vključiti ta koncept in zagotoviti pomoč zaupne osebe, ki jo predlaga ranljivi osumljenec. Zakon bi moral prav tako opredeliti kvalifikacije, pravice in dolžnosti zaupnih oseb ter določati, da morajo biti zavezane molčečnosti in ne smejo biti zaslišane kot priče v nadaljnjih postopkih.³⁶

3.2 Presoja ranljivosti

- **MEHANIZMI PRESOJE:** Države članice morajo v svoje zakonodaje vnesti jasne in konkretne mehanizme za presojo ranljivosti, ki bi bili primerni za policiste, policijske zdravnike, državne tožilce, sodnike in zaporsko osebje in s katerimi bi lahko odkrili osumljenčevo ranljivost zaradi težav v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju. Ti mehanizmi morajo vključevati kazalnike, vodilna vprašanja, neodvisna strokovna mnenja, zvokovne in slikovne posnetke itd. V vsakem primeru morajo slediti jasno predvidljivemu in preglednemu postopku, ki omogoča potrebno prilagoditev posameznemu primeru.
- **NEODVISNOST IZVEDENCEV ZDRAVSTVENE STROKE:** Zakon mora jasno določati neodvisnost, kvalificiranost in postopek registracije za tiste sodne izvedence, ki opravljajo začetne zdravstvene preglede in izdelajo izvedenska mnenja. Vsi izvedenci morajo razpolagati s forenzičnimi znanji.

- **USTREZNI IZVEDENCI:** Ranljivost oseb z motnjami v duševnem razvoju morajo oceniti izvedenci, ki razpolagajo z ustreznim znanjem o duševnih motnjah, na primer izvedenci psihološke ali pedagoške stroke ali socialni delavci.
- **IZKLJUČITEV JAVNOSTI:** Z zakonom mora biti predpisano, da je treba javnost vedno izključiti med zaslišanji ranljivega obdolženca in sodnega izvedenca, ko ta podaja svoje izvedensko mnenje o procesni sposobnosti obdolženca in o njegovi kazenski odgovornosti.
- **NEODVISNI PREGLED:** Zakonodaja mora omogočati izpodbijanje izvedenskega mnenja, ki ga lahko zahteva obdolženec ali njegov zagovornik. Izpodbijano izvedensko mnenje mora v formalnem postopku pregledati neodvisni izvedenec, ki je za osumljenca oziroma obdolženca brezplačen. Da bi se izognili pristranskosti zaradi odvisnosti in poklicnih hierarhij, morajo biti izvedenci za pregled izpodbijanega mnenja usposobljeni strokovnjaki, ki niso na seznamu potrjenih sodnih izvedencev psihiatrične stroke. Drugo izvedensko mnenje morata z vidika dokazne vrednosti tako državni tožilec kot tudi sodišče obravnavati enako. Državni tožilec ali sodišče morata v obrazloženih odločbi z argumenti utemeljiti, zakaj ju je prepričalo eno ali drugo izvedensko mnenje.
- **NADZOR NAD IZVEDENSKIMI MNENJI:** Poleg tega mora zakon določati učinkovite mehanizme za nadzor kakovosti izvedenskih mnenj (na primer z rednimi naključnimi presojami kakovosti). Zaradi slabe ocene bi morale nastopiti pravne posledice (na primer odgovornost izvedenca, suspenz ali brisanje s seznama izvedencev, nadomestilo za obdolženca in/ali nadaljevanje postopka).

3.3 Pravica do informacij

- **DOSTOPNE INFORMACIJE:** Nacionalna zakonodaja mora določati, da so informacije o procesnih pravicah in obveznostih, pravnih posledicah, ki izhajajo iz spoštovanja ali kršenja teh pravic v vseh fazah kazenskega postopka, pa tudi med pripravo in zaslišanjem s strani policije na voljo v različnih oblikah brez ovir (v Braillovi pisavi, lahko berljivi obliki,

zvokovni zapis, slikovni zapis s podnapisi, tolmačenje znakovnega jezika, prek tolmačev itd.). Države se spodbuja, da k pripravi tega gradiva pritegnejo nevladne organizacije za osebe z ovirami.

- **DOLOČITEV POSTOPKA ZAGOTAVLJANJA INFORMACIJ:** Zakoni morajo podrobneje opredeliti postopek o tem, kako naj se osumljencem, obdolžencem in pridržanim osebam zagotovi informacije za ranljive osumljence, vključno s časom, odgovorno osebo in potrebnimi prilagoditvami. Organi naj zagotovijo informacije v dostopnih formatih, takoj ko zaznajo potencialne težave v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju, ne le na zahtevo osumljenca.

3.4 Zvokovno in slikovno snemanje

- **ZVOKOVNO IN SLIKOVNO SNEMANJE:** Zakoni morajo določati obvezno zvokovno in slikovno snemanje vseh zaslišanj in narokov od prvega policijskega zaslišanja naprej. Države morajo zagotoviti, da se snemanje dosledno izvaja. Zaradi varstva osebnih podatkov mora biti posneto gradivo dostopno le zainteresiranim stranem v kazenskem postopku. Preprečiti jim je treba kopiranje podatkov in njihov iznos.

3.5 Pravica do dostopa do zagovornika

- **OBVEZEN ZAGOVORNIK:** Osebam s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju, ki kazenskega postopka ne morejo v celoti razumeti in v njem učinkovito sodelovati, ne sme biti dovoljeno, da se odpovedo svoji pravici do zagovornika oziroma zagovornika po uradni dolžnosti. Ker je težko ugotoviti ranljivost osumljenca, bi bilo zaželeno, da nacionalna zakonodaja zahteva obvezno navzočnost zagovornika za vse osumljence od prvega policijskega zaslišanja naprej.
- **NEVELJAVNOST V PRIMERU ODSOTNOSTI ZAGOVORNIKA:** Če med zaslišanjem ali narokom zagovornik ni navzoč in se policijski ali sodni zapisnik kljub temu uporabi kot dokaz v poznejšem postopku, ga je treba šteti za ničnega in neveljavnega.

- **REFORMA PROGRAMOV BREZPLAČNE PRAVNE POMOČI:** Države članice je treba spodbuditi, da svoje programe brezplačne pravne pomoči reformirajo tako, da zagotovijo obrambo s strani zagovornikov, ki so ustrezno usposobljeni v kazenskem pravu in za delo z osebami s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju. V ta namen bi morale države članice zagotoviti ustrezna finančna sredstva za brezplačno pravno pomoč in vzpostaviti mehanizme za nadzor kakovosti.
- **OBVEZNA BREZPLAČNA PRAVNA POMOČ OB PRIJETJU:** Kazenska procesna zakonodaja in zakoni, ki urejajo postopke prijeteja, morajo določati možnost brezplačne pravne pomoči med postopki pred policijo.
- **PSIHOSOCIALNA PODPORA:** Nacionalna zakonodaja mora določati upravičenost oseb s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju do brezplačne psihosocialne podpore ves čas kazenskega postopka. V ta namen je treba kadrovske okrepiti na primer mrežo zagovornikov pacientov. Ponekod ti namreč že sodelujejo s sodišči (na primer pri podpori žrtvam), so posebej usposobljeni in bi lahko imeli pomembnejšo vlogo v postopkih.

3.6 Pravica do zdravniške pomoči

- **ZAGOTOVITI SPECIALIZIRANO ZDRAVSTVENO POMOČ:** V nacionalnih predpisih morajo biti jasno opredeljeni mehanizmi in postopki za pravočasno ter neprekinjeno specializirano zdravstveno pomoč osebam s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju od policijskega pridržanja do konca kazenskega postopka. Mehanizem mora zagotavljati preglede s strani neodvisnih zdravstvenih delavcev in zdravstveno pomoč v primeru slabega ravnanja policije. Enako mora zagotoviti tudi spoštovanje minimalnih standardov varstva pred slabim ravnanjem, nečloveškim ali ponižujočim ravnanjem med izvrševanjem preventivnega pridržanja za namene izvedenskega pregleda.

3.7 Odvzem prostosti

- **OMOGOČITI ALTERNATIVE PRIPORU:** V predpisih držav članic mora biti poudarjeno, da je mogoče odvzem prostosti osebam s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju odrediti le kot skrajni ukrep. Če pa je kljub temu potreben, mora biti sorazmeren in mora upoštevati posebne potrebe ranljive osebe. V zakonu morajo biti naštetje alternative priporu, zlasti za nadaljnjo oskrbo v forenzičnih ambulantnih ustanovah, hkrati pa bi bilo treba zagotoviti ustrezna sredstva za njihovo izvajanje.
- **ZAGOTOVITI USTREZNO NAMESTITEV:** Nacionalni predpisi morajo določati, da prostori za pridržanje in zavodi za izvajanje pripora zagotovijo ustrezno nastanitev za osebe s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju. Z nevladnimi organizacijami, ki združujejo osebe z ovirami ali delajo z njimi, se je treba posvetovati in tako pridobiti boljši uvid v potrebe različnih skupin oseb z ovirami. Osebe s težavami v duševnem razvoju morajo biti nameščene v centre za posebno nego; kadarkoli je mogoče, se je treba izogniti priporu in preventivnemu pridržanju za namene izvedenskega pregleda.

3.8 Zagotoviti razumljivo sporočanje sodbe

- **SPECIALIZIRANI SODNIKI:** Zakon mora določiti, da zadeve proti obdolžencem s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju obravnavajo specializirani sodniki s posebnim znanjem, poklicnimi izkušnjami in ustreznimi socialnimi spretnostmi. Tako bi sodišča zmanjšala svojo odvisnost od izvedenskih mnenj. V primerih, ko sodni postopek vključuje poroto ali sodnike porotnike, morajo biti člani senata specializirani sodniki porotniki (na primer učitelji, strokovnjaki za duševno zdravje).
- **TOLMAČENJE:** Predpisi morajo določati uporabo tolmačev za komunikacijo v alternativnih ali dopolnilnih jezikih.

3.9 Spremljanje

- **MEHANIZMI ZA SPREMLJANJE:** Države članice morajo zagotoviti nacionalne preventivne mehanizme (NPM) za zaščito pred slabim ravnanjem, nečloveškim ali ponižujočim ravnanjem in za spoštovanje človekovih pravic ter procesne standarde oseb s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju. Prostore za pridržanje in psihiatrične bolnišnice ali specializirane psihiatrične ustanove, v katerih se izvajajo bolnišnični psihiatrični pregledi ali se izvaja obvezno zdravljenje, je treba redno spremljati oziroma izvajati nadzorne obiske. Nadzorni obiski morajo vključevati zaupne pogovore s priporniki in pacienti. Poleg rednega nadzora NPM v ustanovah morajo nacionalne institucije za varstvo človekovih pravic opravljati posebne preiskave o praktičnem izvajanju procesnih jamstev, preučevati posamezne pritožbe in sodelovati pri pritožbenih postopkih.

4 PRIPOROČILA DRŽAVAM ČLANICAM GLEDE POLITIK

- **REDNO STROKOVNO USPOSABLJANJE:** Nacionalne zakonodaje morajo določati, da se morajo vsi strokovnjaki, ki sodelujejo v kazenskem postopku, redno usposabljati za ugotavljanje ranljivosti in delo z ranljivimi osumljenci, vključno z osebami s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju, pa tudi o njihovih procesnih pravicah. V ta namen morajo odgovorni organi razviti programe usposabljanja za policiste, državne tožilce, sodnike, odvetnike in sodne izvedence. Te programe je treba razviti v sodelovanju z nevladnimi organizacijami, ki združujejo osebe z ovirami, ali drugimi organizacijami, ki zastopajo osebe s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju.
 - » **POLICIJSKO USPOSABLJANJE:** Poleg že obstoječih usposabljanj morajo države članice sprejeti nadaljnje ukrepe za celovito krepitve zmogljivosti in ozaveščenosti vseh policistov. V ta namen je zelo priporočljivo sprejeti jasne in posebne smernice, ki vsebujejo merila za oceno ranljivosti. Usposabljanje mora prav tako okrepiti profesionalnost med kolegi, tako da bi lahko ti izrazili sum na težave pri osumljencu, ne da bi se bali, da bodo zaradi tega pri kolegih izgubili spoštovanje.³⁷ Avstrijska policija na primer ponuja petdnevni seminar o težavah v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju, ki ga izvajajo priznani strokovnjaki z različnih področij. Vključuje informacije o različnih oblikah težav v duševnem zdravju, pravnih predpisih, izvedenskih mnenjih, praktičnih študijah primerov, alternativnih možnostih nege, spremljajoči podpori, vključno s prispevki organizacij, ki zastopajo osebe s psihosocialnimi motnjami in njihovimi bližnjimi.
 - » **USPOSABLJANJE SODNIKOV IN DRŽAVNIH TOŽILCEV:** Trenutno nobena od preučevanih držav nima posebnega usposabljanja sodnikov in državnih tožilcev. Zato se države članice močno spodbuja, da uvedejo redna obvezna usposabljanja, katerih namen je zagotoviti najnovejše informacije o predpisih, ki zadevajo osebe s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju ter informacije o Konvenciji ZN o pravicah oseb z ovirami.

Usposabljanje mora vključevati tako ozaveščanje kot tudi izmenjavo izkušenj. Morajo obravnavati vpliv težav v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju na sposobnost za storitev kaznivega dejanja in razpravljajo o razpoložljivih možnostih za preusmeritev.

- » **USPOSABLJANJE ZA ODVETNIKE:** Obvezna usposabljanja so prav tako nujna za odvetnike, zlasti za zagovornike po uradni dolžnosti. Raziskava je pokazala, da so osumljenci s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju nesorazmerno zastopani med uporabniki brezplačne pravne pomoči.

- » **USPOSABLJANJE POLICIJSKIH ZDRAVNIKOV IN ZDRAVNIKOV V ZAVODIH ZA PRESTAJANJE ZAPORNE KAZNI:** Večina policijskih zdravnikov (oz. zdravnikov, ki jih uporablja policija) in zdravnikov v zaporih so splošni zdravniki, ki običajno nimajo dovolj strokovnega znanja o težavah v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju. Vsi se morajo redno obvezno izobraževati na področjih forenzične psihiatrije in duševnega zdravja. Njihove sposobnosti je treba preveriti z neodvisnimi ocenami (na primer strokovni nadzorni organ).

- **FORENZIČNE ŠTUDIJE:** Države članice morajo uvesti forenzične študije kot področje specializacije v učnih načrtih psihiatrov in psihologov. Predavanja bi morala vključevati tudi potencialno kazensko odgovornost osumljenca in njegovo sposobnost, da sodeluje v postopkih v odvisnosti od različnih oblik oviranosti. Če forenzičnih študij ni mogoče vpeljati v univerzitetni učni načrt, bi morale države članice zagotoviti enakovredne možnosti usposabljanja.

- **OKREPITEV SODELOVANJA IN IZMENJAVE:** Ena od glavnih sistemskih pomanjkljivosti, ki so jo omenili intervjувani strokovnjaki, je pomanjkanje medinstitucionalnega sodelovanja. Tesno sodelovanje med vpletenimi organi in drugimi zainteresiranimi stranmi, na primer nevladnimi organizacijami, organizacijami, ki združujejo osebe z ovirami, in zdravstvenimi strokovnjaki olajšuje izmenjavo informacij in omogoča združevanje potrebnega strokovnega znanja za presojo o potencialni ranljivosti osumljenca. Raziskava je pokazala, da je trenutno

kakovost medinstitucionalnega sodelovanja odvisna predvsem od osebne zavezanosti in povezav vključenih predstavnikov oblasti. Sodelovanje je redko institucionalizirano in se običajno razlikuje od primera do primera. Nacionalne okrogle mize projekta so bili zelo uspešni dogodki, ki so omogočili dragoceno izmenjavo znanja in medsebojno razumevanje. Podobne oblike bi lahko uporabili kot stalni forum za sodelovanje in izmenjavo, ki bi se lahko redno organizirali s poudarkom na različnih vprašanjih. Prav tako bi jih bilo mogoče povezati z že obstoječimi forumi za izmenjavo, na primer regionalnimi konferencami ali rednimi dogodki mrež psihosocialne podpore itd.

- **OKREPITI ORGANIZACIJE CIVILNE DRUŽBE:** Zelo pomembno je imeti močne in kompetentne organizacije civilne družbe (organizacije za varstvo človekovih pravic, nevladne organizacije itd.) in jih podpirati pri ozaveščanju o pravicah ljudi s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju, vključno z njihovimi pravicami v kazenskih postopkih, pri spremljanju posameznih primerov, ustvarjanju podpornih mrež in izvajanju zagovorniških dejavnosti za pravilno uresničevanje mednarodnih in nacionalnih standardov.
- **SOCIALNE MREŽE KOT ALTERNATIVE PRIPORU:** V Avstriji konference socialnih mrež (Sozialnetzkonferenz) vključujejo socialno okolje oziroma skupnost obdolženca pri načrtovanju ukrepov za njegovo ponovno vključitev v družbo. Konferenca se večinoma uporablja za povečanje števila ugodnosti zaradi obveznega zdravljenja. Cilj je povečati število ugodnosti prek zgodnje terapije in zmanjšati čas odvzema prostosti.³⁸ To uspešno prakso, ki je namenjena vnovični vključitvi zapornikov in izpuščenih zapornikov, je treba uporabiti, da se zmanjša število priprihtih oseb s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju.
- **ZAGOTOVITI USTREZNO ZMOGLJIVOST FORENZIČNIH ENOT:** Države članice morajo zagotoviti ustrezno zmogljivost forenzičnih enot v bolnišnicah in zagotoviti dovolj sredstev za ustrezno podporo.
- **OBLIKOVATI SKUPINE ZA KRIZNO POSREDOVANJE:** Psihiatrične bolnišnice nikakor ne bi smele uporabljati varnostnega osebja za obvladovanje kriznih situacij. Oblikovati bi morale skupine za krizno

posredovanje. Te skupine bi morale biti sestavljene iz treh do petih medicinskih sester, ki so posebej usposobljene za tehnike pomirjanja situacije in jih vodi izkušena višja medicinska sestra, ki je v idealnem primeru trener za pomirjanje situacije. Skupina mora delovati v izmenah 24 ur na dan in sedem dni v tednu in jo je mogoče doseči s številko za klic v sili. Podpirati bi morala bolnišnično osebje v vseh razmerah, povezanih z agresijo in nasiljem, zagotoviti strokovno obravnavo poslabšanja stanja, olajšati reševanje sporov in spremljati osebe po kriznih incidentih. Skupina za krizno posredovanje mora biti seznanjena z vsemi ustreznimi pravnimi predpisi in zahtevami glede človekovih pravic in jo zavezuje načelo sorazmernosti; hkrati si mora prizadevati za verbalno ublažitev napetosti. Pri posebej nevarnih situacijah lahko pomaga policija.

5 PRIPOROČILA ZA EVROPSKO UNIJO

- **PRIPRAVITI DIREKTIVO O PROCESNIH PRAVICAH RANLJIVIH OSUMLJENCEV:** Na podlagi ugotovitev te raziskave je zelo priporočljivo, da se Priporočilo prenese v zavezujočo direktivo. Področja, ki jih je treba še zlasti na tak način pravno urediti, vključujejo:
 - » široko opredelitev ranljivih odraslih, ki je v skladu s Konvencijo o pravicah oseb z ovirami,
 - » ugotavljanje osumljenčeve oziroma obdolženčeve ranljivosti z institucionaliziranimi mehanizmi za oceno,
 - » izdelavo in zagotavljanje dostopnih informacij, takoj ko se pojavi dvom o zmožnosti osumljenca, da razume in sodeluje,
 - » zagotovitev kakovostnega pravnega zastopanja, zlasti brezplačne pravne pomoči, in tudi zagotovitev zastopanja od prvega policijskega zaslišanja naprej,
 - » zagotovitev kakovostnih izvedenskih mnenj in ustrezna usposobljenost sodnih izvedencev,
 - » ugotavljanje potrebe po psihosocialni podpori osumljencu med celotnim postopkom,
 - » potrebo po zvokovnem in slikovnem snemanju vseh procesnih dejanj,
 - » določitev kakovostnih standardov za namestitvev oseb s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju.
- **SPODBUJANJE USPOSABLJANJA STROKOVNEGA OSEBJA:** Evropsko unijo pozivamo k pospeševanju in zagotavljanju interdisciplinarnega usposabljanja pri ugotavljanju ranljivosti in procesnih zaščitnih ukrepih za osebe s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju. Obstaja velika vrzel v znanju in zmogljivostih, ki se zdi težko premostljiva brez podpore in spodbujanja EU.
- **VZAJEMNO UČENJE:** Okrogla miza in delavnice za izgradnjo zmogljivosti projekta so poudarile pomembnost in potrebo po izmenjavi in vzajemnem učenju med deležniki. Priporočljivo je institucionalizirati redna srečanja z več različnimi deležniki, na katerih bi lahko redno razpravljali o razvoju v praksi in izzivih ter izboljšali strokovno sodelovanje in izmenjavo.

- **SPREMLJANJE IZVAJANJA PROCESNIH ZAŠČITNIH UKREPOV:** EU pozivamo, naj sprejme ukrepe za redno spremljanje izvajanja bodoče direktive, določitev zahtevnih področij in zagotavljanje podpore državam članicam.
- **SKLADNOST POLITIK:** Da bi celovito zagotovili procesne zaščitne ukrepe za osebe s težavami v duševnem zdravju in/ali duševnem razvoju, Evropski uniji predlagamo, naj jih dosledno uvede na vseh sorodnih področjih, zlasti v svojih predpisih o brezplačni pravni pomoči, pravici do obveščenosti in vseh drugih ustreznih predpisih.

PRILOGA I: KONTROLNI SEZNAM: PRVI KAZALCI MOREBITNIH TEŽAV V DUŠEVNEM ZDRAVJU IN/ALI DUŠEVNEM RAZVOJU

I. Preverjanje s strani policije

1. Ali zaslišana oseba lahko razume kompleksne informacije in se sama izraža?
2. Ali je zaslišana oseba časovno in krajevno orientirana?
3. Ali je pri zaslišanju osebi prisotna očitna motnja razmišljanja (na primer govori zmedeno) ali afektivno motnjo (na primer se odziva pretirano ali ne kaže nobenih čustev)?

II. Vprašanja za osumljenca

1. Ali je oseba uporabnica kakršnekoli profesionalne psihosocialno podpore (socialno delo, skrbnik, življenje s podporo, vključenost v terapevtski program)?
2. Ali je mogoče poklicati zaupno osebo za pridobitev dodatnih informacij o zaslišani osebi?

III. Nadaljnji znaki, na katere je lahko policija pozorna

- » V preteklosti je bila oseba prisilno psihiatrično hospitalizirana
- » Informacije o morebitnem ambulantnem psihiatričnem zdravljenju
- » Že obstaja izdelano psihiatrično ali psihološko izvedensko mnenje iz drugih sodnih postopkov
- » Jemanje zdravil
- » Testiranje na jemanje drog
- » Preizkus alkoholiziranosti
- » Poročila policijskih kolegov o prejšnjih uradnih dejanjih
- » Informacije od sorodnikov, bližnjih oseb ali skrbnikov o hendikepu osebe
- » Poskusi samomora

PRILOGA II: INFORMATIVNI SEZNAM PRAVIC IN DOLŽNOSTI V KAZENSKEM POSTOPKU: POLICIJA

LAHKO BERLJIVE INFORMACIJE

Organi morajo ta informativni seznam prebrati skupaj z osumljencem. Organ mora izvod tega seznama izročiti osumljencu.³⁹

- 1. Policija vas lahko pripelje na policijsko postajo, če misli, da ste storili nekaj prepovedanega. Policija vam mora pojasniti, zakaj vas je prijela.**

Razumem razlog, zakaj me je policija aretirala.

DA / NE

- 2. Policija vam mora takoj razložiti vaše pravice. Vsakdo ima pravice. Te pravice so zelo pomembne. Zaradi teh pravic lahko storite naslednje:**

a Zahtevate, da policija obvesti eno osebo o tem, da vas je policija prijela (na primer: družinskega člana ali skrbnika).

Želim, da policija nekoga pokliče.

DA / NE

b Imate pravico, da pokličete odvetnika. Odvetnik je zelo pomemben. On vam da pravni nasvet. Če še nimate svojega odvetnika, vam mora policija pomagati, da si odvetnika poiščete.

Želim poklicati odvetnika.

DA / NE

c Policiji vam ni treba ničesar povedati, razen če vam to pomaga

Policiji želim nekaj povedati.

DA / NE

Želim biti tiho.

DA / NE

Policiji želim nekaj povedati takoj, ko bo prišel moj odvetnik.

DA / NE

d Policiji lahko poveste, če potrebujete posebno pomoč, da boste lahko razumeli..

Potrebujem prevajalca.

DA / NE

3. Ob vsakem zaslišanju ali pogovoru (s policijo, zdravnikom) povejte, ali kaj od spodnjega drži.

Vsak dan ali pogosto jemljem zdravila.

DA / NE

Imam skrbnika.

DA / NE

4. Imate pravico, da vas pregleda zdravnik.

Želim, da me zdravnik pregleda.

DA / NE

5. Po 48 urah vas mora policija

- » izpustiti ali
- » peljati k preiskovalnemu sodniku.

Razumem, da mi na policijski postaji ni treba ostati več kot 48 ur.

DA / NE

6. Na koncu policijskega zaslišanja morate podpisati zapisnik. Informacije iz tega zapisnika se lahko uporabijo proti vam v kazenskem postopku. Prosimo, da zapisnik podpišete šele takrat, ko ste ga zelo pozorno prebrali. Nujno je, da vse, kar piše v zapisniku, dobro razumete. V zapisniku mora biti zapisano vse, kar ste povedali policistu.

Vse informacije na tem informativnem seznamu razumem.

DA / NE

Potrebujem dodatna pojasnila.

DA / NE

PRILOGA III: INFORMATIVNI SEZNAM PRAVIC IN DOLŽNOSTI V KAZENSKEM POSTOPKU: SODNIK

LAHKO BERLJIVE INFORMACIJE

Organi morajo ta informativni seznam prebrati skupaj z osumljencem. Organ mora izvod tega seznama izročiti osumljencu.⁴⁰

- 1. Preiskovalni sodnik vas je priprl. Sodnik vam mora pojasniti, zakaj vas je priprl.**

Razumem razlog, zakaj sem v priporu.

DA / NE

- 2. Sodnik vam mora takoj razložiti vaše pravice. Vsakdo ima pravice. Te pravice so zelo pomembne. Zaradi teh pravic lahko storite naslednje:**

a Zahtevate, da sodišče obvesti eno osebo o tem, da so vas priprli (na primer: družinskega člana ali skrbnika).

Želim, da sodišče nekoga pokliče.

DA / NE

b Imate pravico, da je z vami na sodišču odvetnik. Odvetnik je zelo pomemben. On vam da pravni nasvet. Če še nimate svojega odvetnika, vam ga bo postavil preiskovalni sodnik.

Imam svojega odvetnika, želim ga poklicati.

DA / NE

- 3. Sodniku vam ni treba ničesar povedati, razen če vam to pomaga.**

Sodniku želim nekaj povedati.

DA / NE

Želim biti tiho.

DA / NE

Sodniku želim nekaj povedati takoj, ko bo prišel moj odvetnik.

DA / NE

4. Sodniku lahko poveste, če potrebujete posebno pomoč, da boste lahko razumeli.

Potrebujem prevajalca (posebno pomoč).

DA / NE

5. Sodniku povejte, ali kaj od spodnjega drži.

Vsak dan ali pogosto jemljem zdravila.

DA / NE

Imam skrbnika.

DA / NE

6. Imate pravico, da vas pregleda zdravnik.

Želim, da me pregleda zdravnik.

DA / NE

7. Sodnik vas lahko

- » izpusti ali
- » odredi, da ostanete v priporu še en mesec. Odvetnik vam bo pomagal.

Razumem, da me morajo po zaslišanju izpustiti ali da moram ostati v zaporu/priporu.

DA / NE

8. Ko vas sodnik neha zasliševati, morate podpisati zapisnik. Informacije iz tega zapisnika se lahko uporabijo proti vam v kazenskem postopku. Prosimo, da zapisnik podpišete šele takrat, ko ste ga zelo pozorno prebrali. Nujno je, da vse, kar piše v zapisniku, dobro razumete. V zapisniku mora biti zapisano vse, kar ste povedali sodniku.

Vse informacije na tem informativnem seznamu razumem.

DA / NE

Potrebujem dodatna pojasnila.

DA / NE

**PRILOGA IV:
PRIPOROČILO KOMISIJE
Z DNE 27. NOVEMBRA 2013 O PROCESNIH JAMSTVIH
ZA RANLJIVE OSEBE, KI SO OSUMLJENE ALI OBDOŽENE
V KAZENSKEM POSTOPKU (2013/C 378/02)**

EVROPSKA KOMISIJA -

ob upoštevanju Pogodbe o delovanju Evropske unije in zlasti člena 292 Pogodbe,

ob upoštevanju naslednjega:

- (1) Namen tega priporočila je spodbuditi države članice, naj okrepijo procesne pravice vseh osumljenih ali obdolženih oseb, ki ne morejo razumeti kazenskega postopka in v njem učinkovito sodelovati zaradi svoje starosti, duševnih ali telesnih značilnosti ali invalidnosti (v nadaljnjem besedilu: ranljive osebe).
- (2) Z določitvijo minimalnih pravil o varstvu procesnih pravic osumljenih ali obdolženih oseb bi morale to priporočilo okrepiti zaupanje držav članic v sisteme kazenskega pravosodja drugih držav članic in tako pripomoči k izboljšanju vzajemnega priznavanja odločb v kazenskih zadevah.
- (3) V stockholmskem programu ⁽¹⁾ je močno poudarjena krepitev pravic posameznikov v kazenskih postopkih. V točki 2.4 je Evropski svet pozval Komisijo, naj predloži predloge za postopni pristop ⁽²⁾ k okrepitvi pravic osumljenih ali obdolženih oseb.
- (4) Do zdaj so bili sprejeti trije ukrepi, in sicer Direktiva 2010/64/EU Evropskega parlamenta in Sveta ⁽³⁾, Direktiva 2012/13/EU Evropskega parlamenta in Sveta ⁽⁴⁾ ter Direktiva 2013/48/EU Evropskega parlamenta in Sveta ⁽⁵⁾.
- (5) Sklicevanja v tem priporočilu na osumljeno ali obdolženo osebo, ki ji je bila odvzeta prostost, bi bilo treba razumeti kot sklicevanja na situacijo, ko je osumljeni ali obdolženi osebi v času kazenskega postopka odvzeta prostost v smislu člena 5(1)(c) EKČP, kakor to razlaga sodna praksa Evropskega sodišča za človekove pravice.
- (6) Bistvenega pomena je, da se za osebo, ki je osumljena ali obdolžena v kazenskem postopku, nemudoma ugotovi, ali je ranljiva, in da se ji prizna ustrezen status. V ta namen bi morali policija, organi kazenskega pregona ali sodni organi opraviti začetno presojo.

Pristojni organi bi morali imeti tudi možnost pozvati neodvisnega strokovnjaka, naj preuči stopnjo ranljivosti, potrebe ranljive osebe in ustreznost vseh sprejetih ali predvidenih ukrepov zoper ranljivo osebo.

- (7) Osumljene ali obdolžene osebe (oziroma njihovi odvetniki) bi morale imeti pravico, da v skladu z nacionalnim pravom ugovarjajo oceni njihove morebitne ranljivosti v kazenskem postopku, zlasti če bi to precej oviralo ali omejevalo uresničevanje njihovih temeljnih pravic. Ta pravica za države članice ne pomeni obveznosti uvajanja posebnega pritožbenega postopka, ločenega mehanizma ali pritožbenega postopka, v katerem se izpodbija neupoštevanje ali zavrnitev uresničevanja takšnih pravic.
- (8) Izraz „zakoniti zastopnik“ pomeni osebo, ki zastopa interese in nadzoruje pravne zadeve ranljive osebe. Primer za to je predvsem skrbnik ranljive osebe, ki ga imenuje sodišče.
- (9) Izraz „ustrezna odrasla oseba“ pomeni sorodnika ali osebo, ki ima z ranljivo osebo socialni odnos ter lahko komunicira z organi in ranljivi osebi omogoča uresničevanje njenih procesnih pravic.
- (10) Ranljive osebe potrebujejo ustrezno pomoč in podporo v času kazenskega postopka. V ta namen bi bilo treba pravnega zastopnika ranljive osumljene ali obdolžene osebe ali ustrezno odraslo osebo čim prej obvestiti o kazenskem postopku zoper ranljivo osebo, naravi obtožbe, procesnih pravicah in razpoložljivih pravnih sredstvih. Pravnega zastopnika ali ustrezno odraslo osebo bi bilo treba čim prej uradno obvestiti o odvzemu prostosti in razlogih zanjo, razen če je to v nasprotju s koristmi ranljive osebe.
- (11) Osebe, ki jim je priznan status posebno ranljivih oseb, ne morejo slediti kazenskemu postopku in ga razumeti. Z namenom zagotoviti, da so njihove pravice do poštenega sojenja zajamčene, takšne osebe ne bi smele imeti možnosti, da se odpovedo pravici do odvetnika.
- (12) Da bi zagotovili spoštovanje osebne celovitosti ranljive osebe, ki ji je odvzeta prostost, bi morale imeti ranljive osebe dostop do zdravniškega pregleda, na katerem se ocenita njihovo splošno zdravstveno stanje in združljivost morebitnih ukrepov zoper njih v takšnem stanju.

- (13) Ranljive osebe ne morejo vedno razumeti vsebine policijskih zaslišanj, ki so jim podvržene. Da bi preprečili vsako izpodbijanje vsebine zaslišanja in s tem neupravičeno ponovitev izpraševanja, bi bilo treba ta zaslišanja snemati z avdiovizualnimi sredstvi.
- (14) Ob upoštevanju posebnih okoliščin vsake zadeve stanje ranljivosti osumljene ali obdolžene osebe ne bi smelo pomeniti ovire zanjo, da pri uresničevanju svojih procesnih pravic dostopa do materialnih dokazov, ki jih imajo pristojni organi v zvezi z zadevno kazensko zadevo, in da uveljavlja pravico do učinkovitih pravnih sredstev.
- (15) To priporočilo se uporablja za ranljive osebe v postopku predaje na podlagi Okvirnega sklepa Sveta 2002/584/PNZ ⁽⁶⁾ (postopek na podlagi evropskega naloga za prijetje). Pristojni organi v izvršitveni državi članici bi morali zagotoviti uporabo pravil o posebnih procesnih pravicah iz tega priporočila v postopku na podlagi evropskega naloga za prijetje.
- (16) Sklicevanja v tem priporočilu na ustrezne ukrepe za zagotovitev učinkovitega dostopa do sodnega varstva za invalide bi bilo treba razumeti v smislu ciljev, določenih v Konvenciji Združenih narodov iz leta 2006 o pravicah invalidov in zlasti v členu 13 Konvencije.
- (17) Zagotoviti bi bilo treba, da se strokovnjaki v stiku z ranljivimi osebami zavedajo posebnih potreb teh oseb, zato bi morali biti deležni ustreznega usposabljanja.
- (18) To priporočilo spoštuje temeljne pravice in upošteva načela, priznana z Listino Evropske unije o temeljnih pravicah. Namen tega priporočila je zlasti spodbujanje pravice do svobode, pravice do poštenega sojenja in pravic obrambe.
- (19) Države članice bi morale Komisijo obvestiti o ukrepih za izvajanje tega priporočila v [36 mesecih] od njegove objave. Komisija bi morala na podlagi teh informacij spremljati in ocenjevati sprejete ukrepe držav članic –

PRIPOROČA:

ODDELEK 1

PREDMET UREJANJA IN PODROČJE UPORABE

1. To priporočilo poziva države članice, naj okrepijo nekatere procesne pravice ranljivih osumljenih ali obdolženih oseb v

- kazenskem postopku ter ranljivih oseb v postopku na podlagi evropskega naloga za prijetje.
2. Ranljivim osebam bi morale biti posebne procesne pravice zagotovljene od trenutka, ko so osumljene storitve kaznivega dejanja. Takšne pravice bi jim morale biti zagotovljene do konca postopka.
 3. Ranljivim osebam bi moralo biti omogočeno uresničevanje procesnih pravic v skladu z njihovimi največjimi koristmi ob upoštevanju njihove zmožnosti razumeti postopek in v njem učinkovito sodelovati.

ODDELEK 2 IDENTIFIKACIJA RANLJIVIH OSEB

4. Čim prej bi bilo treba ugotoviti, ali je oseba ranljiva, in ji v skladu s tem priznati status ranljive osebe. Države članice bi morale zagotoviti, da lahko vsi pristojni organi odredijo zdravniški pregled, ki ga opravi neodvisni strokovnjak, da se tako identificirajo ranljive osebe ter ugotovijo stopnja njihove ranljivosti in njihove posebne potrebe. Ta strokovnjak lahko poda obrazloženo mnenje o primernosti sprejetih ali predvidenih ukrepov proti ranljivi osebi.

ODDELEK 3 PRAVICE RANLJIVIH OSEB

Prepoved diskriminacije

5. Ranljive osebe pri uresničevanju procesnih pravic iz tega priporočila ne bi smele biti izpostavljene diskriminaciji na podlagi nacionalne zakonodaje.
6. Procesne pravice, priznane ranljivim osebam, bi bilo treba spoštovati ves čas kazenskega postopka ob upoštevanju narave in stopnje ranljivosti oseb.

Domneva o ranljivosti

7. Države članice bi morale predpisati domnevo o ranljivosti, zlasti za osebe z resnimi psihološkimi, intelektualnimi, fizičnimi ali senzoričnimi okvarami, duševnimi boleznimi ali kognitivnimi težavami, ki jih ovirajo pri razumevanju postopka in učinkovitem sodelovanju v njem.

Pravica do obveščeniosti

8. Invalidi bi morali na zahtevo prejeti informacije v zvezi z njihovimi procesnimi pravicami, in sicer v obliki, ki jim je dostopna.
9. Ranljive osebe in, po potrebi, njihov pravni zastopnik ali ustrezna odrasla oseba bi morali biti obveščeni o posebnih procesnih pravicah iz tega priporočila, zlasti tistih v zvezi s pravico do obveščeniosti, pravico do zdravstvene pomoči, pravico do odvetnika, spoštovanjem zasebnosti in, če je primerno, tudi pravicami v zvezi s priporom pred sojenjem.
10. Pravni zastopnik ali ustrezna odrasla oseba, ki jo imenujejo ranljiva oseba ali pristojni organi za pomočnika tej osebi, bi morala biti navzoča na policijski postaji in na sodnih obravnava.

Pravica do dostopa do odvetnika

11. Če ranljiva oseba ne more razumeti postopka in mu slediti, bi moralo biti določeno, da se pravici do dostopa do odvetnika v skladu z Direktivo 2013/48/EU ne more odpovedati.

Pravica do zdravstvene pomoči

12. Ranljive osebe bi morale imeti dostop do sistematične in redne zdravstvene pomoči ves čas kazenskega postopka, če jim je odvzeta prostost.

Snemanje zaslišanja

13. Vsako zaslišanje ranljivih oseb v postopku predhodne preiskave bi bilo treba snemati z avdiovizualnimi sredstvi.

Odvzem prostosti

14. Države članice bi morale sprejeti vse potrebno za zagotovitev, da je odvzem prostosti ranljivim osebam pred obsodbo skrajno sredstvo ter da je sorazmeren in poteka pod pogoji, ki so prilagojeni potrebam ranljive osebe. Treba bi bilo sprejeti ustrezne ukrepe za zagotovitev, da imajo ranljive osebe, kadar jim je odvzeta prostost, dostop do primerne nastanitve, pri čemer se upoštevajo njihove posebne potrebe.

Zasebnost

15. Pristojni organi bi morali sprejeti ustrezne ukrepe, da se v kazenskem postopku zagotovi varstvo zasebnosti, osebne celovitosti in osebnih podatkov ranljivih oseb, vključno z zdravstvenimi podatki.

Postopki na podlagi evropskega naloga za prijetje

16. Izvršitvena država članica bi morala zagotoviti, da ima ranljiva oseba ob prijetju v postopku na podlagi evropskega naloga za prijetje posebne procesne pravice iz tega priporočila.

Usposabljanje

17. Policijske uradnike ter uradnike organov pregona in sodnih organov, ki so pristojni v kazenskem postopku zoper ranljivo osebo, bi bilo treba ustrezno usposobiti.

**ODDELEK 4
SPREMLJANJE**

18. Države članice bi morale Komisijo v (36 mesecih po objavi tega priporočila) obvestiti o ukrepih, ki so jih sprejele za njegovo izvajanje.

**ODDELEK 5
KONČNE DOLOČBE**

19. To priporočilo je naslovljeno na države članice.

PRILOGA V: PREGLEDI INTERVJUJEV, OPRAVLJENIH ZA TO RAZISKAVO

Pregled intervjujev, izvedenih v raziskavi

Intervju s strokovnjakom

Avstrija	številka intervjuja	predstavnik	datum
	Intervju 1	sodstvo	25. 10. 2016
	Intervju 2	odvetnik	09. 11. 2016
	Intervju 3	državni tožilec	29. 11. 2016
	Intervju 4	NVO	14. 12. 2016
	Intervju 5	policija	21. 2. 2017

Intervjuji z upravičenci

Avstrija	številka upravičenca	datum
	Upravičenec 1	6. 12. 2016
	Upravičenec 2	12. 12. 2016
	Upravičenec 3	14. 12. 2016
	Upravičenec 4	20. 12. 2016
	Upravičenec 5	12. 1. 2017
	Upravičenec 6	30. 1. 2017
	Upravičenec 7	30. 1. 2017
	Upravičenec 8	30. 1. 2017
	Upravičenec 9	30. 1. 2017
	Upravičenec 10	30. 1. 2017
	Upravičenec 11	24. 2. 2017
	Upravičenec 12	24. 2. 2017
	Upravičenec 13	17. 3. 2017
	Upravičenec 14	16. 5. 2017
	Upravičenec 15	1. 8. 2017

Posvet s strokovnjakom

Avstrija	številka intervjuja	predstavnik	datum
	Intervju 1	NVO	15. 7. 2016
	Intervju 2	NVO	20. 7. 2016
	Intervju 3	NVO	13. 10. 2016
	Intervju 4	pravni strokovnjak	28. 10. 2016
	Intervju 5	pravni strokovnjak	7. 11. 2016
	Intervju 6	NVO	8. 11. 2016
	Intervju 7	pravni strokovnjak	18. 11. 2016
	Intervju 8	pravni strokovnjak	10. 1. 2017
	Intervju 9	upravnik centra za pridržanje	30. 1. 2017
	Intervju 10	tožilec	28. 2. 2017

Intervju s strokovnjakom

Bolgarija	številka intervjuja	predstavnik	datum
	Intervju 1	sodstvo	11. 12. 2016
	Intervju 2	odvetnik	15. 12. 2016
	Intervju 3	psihiater	19. 1. 2017
	Intervju 4	psiholog	5. 3. 2017

Intervjuji z upravičenci

Bolgarija	številka upravičenca	datum
	Upravičenec 1	23. 11. 2016
	Upravičenec 2	28. 11. 2016
	Upravičenec 3	23. 11. 2016
	Upravičenec 4	23. 11. 2016
	Upravičenec 5	4. 11. 2016
	Upravičenec 6	29. 11. 2016

Intervjuji z upravičenci

Bolgarija	številka upravičenca	datum
	Upravičenec 7	4. 11. 2016
	Upravičenec 8	4. 11. 2016
	Upravičenec 9	28. 11. 2016
	Upravičenec 10	15. 11. 2016
	Upravičenec 11	15. 11. 2016
	Upravičenec 12	7. 11. 2016
	Upravičenec 13	7. 11. 2016
	Upravičenec 14	24. 11. 2016
	Upravičenec 15	7. 11. 2016
	Upravičenec 16	24. 11. 2016

Intervju s strokovnjakom

Češka	številka intervjuja	predstavnik	datum
	Intervju 1 z zaporskim psihologom	zdravstveno varstvo	10. 12. 2016
	Intervju 2 s sodnikom št. 1	sodstvo	12. 12. 2016
	Intervju 3 z državnim tožilcem št. 3	državni tožilec	15. 12. 2016
	Intervju 4 s psihiatrom	zdravstveno varstvo	20. 12. 2016
	Intervju 5 z državnim tožilcem št. 1	državni tožilec	5. 1. 2017
	Intervju 6 s policistom št. 1a	policija	9. 1. 2017
	Intervju 7 s policistom št. 1b	policija	9. 1. 2017
	Intervju 8 s policistom št. 1c	policija	9. 1. 2017
	Intervju 9 z državnim tožilcem št. 2	državni tožilec	9. 1. 2017
	Intervju 10 z zaporskim psihologom	policija	12. 1. 2017
	Intervju 11 s policistom 2	policija	18. 1. 2017
	Intervju 12 s sodnikom št. 2	sodstvo	4. 1. 2017
	Intervju 13 z NVO št. 1	NVO	22. 12. 2016

Dostojanstvo na sojenju

Intervjuji z upravičenci

Češka	številka intervjuja	datum
	Upravičenec 1	20. 12. 2016
	Upravičenec 2	25. 1. 2017
	Upravičenec 3	25. 1. 2017

intervju s strokovnjakom

Litva	številka intervjuja	predstavnik	datum
	Intervju 1	znanstvenik, odvetnik	5. 1. 2017
	Intervju 2	aktivist nevladnih organizacij, odvetnik	10. 1. 2017
	Intervju 3	koordinator in vodja predkazenske preiskave	11. 1. 2017
	Intervju 4	državni tožilec	11. 1. 2017
	Intervju 5	kriminalist	16. 1. 2017

Intervjuji z upravičenci

Litva	številka upravičenja	datum
	Upravičenec 1	16. 12. 2016
	Upravičenec 2	16. 12. 2016
	Upravičenec 3	19. 12. 2016
	Upravičenec 4	19. 12. 2016
	Upravičenec 5	21. 12. 2016
	Upravičenec 6	22. 12. 2016
	Upravičenec 7	2. 1. 2017
	Upravičenec 8	4. 1. 2017
	Upravičenec 9	9. 1. 2017
	Upravičenec 10	10. 1. 2017
	Upravičenec 11	12. 1. 2017
	Upravičenec 12	16. 1. 2017
	Upravičenec 13	17. 1. 2017
	Upravičenec 14	18. 1. 2017
	Upravičenec 15	18. 1. 2017

Intervju s strokovnjakom

Slovenija	številka intervjuja	predstavnik	datum
	Intervju 1	sodnik	20. 3. 2017
	Intervju 2	odvetnik	20. 3. 2017
	Intervju 3	policija	31. 3. 2017
	Intervju 4	državni tožilec	11. 4. 2017
	Intervju 5	psihiater / sodni izvedenec	13. 4. 2017

Intervjuji z upravičenci

Slovenija	številka upravičenca	datum
	Upravičenec 1	19. 1. 2017
	Upravičenec 2	19. 1. 2017
	Upravičenec 3	19. 1. 2017
	Upravičenec 4	24. 1. 2017
	Upravičenec 5	24. 1. 2017
	Upravičenec 6	26. 1. 2017
	Upravičenec 7	26. 1. 2017
	Upravičenec 8	31. 1. 2017
	Upravičenec 9	7. 2. 2017
	Upravičenec 10	7. 2. 2017
	Upravičenec 11	7. 2. 2017
	Upravičenec 12	7. 2. 2017
	Upravičenec 13	5. 5. 2017

OPOMBE

- 1 Uradni prevod naziva Konvencije (o pravicah invalidov) je neustrezen, zato bomo v tem priložniku uporabljali prevod »Konvencija o pravicah oseb z ovirami«. Konvencija o pravicah oseb z ovirami je namenjena utrjevanju socialnega koncepta hendikepa in opuščanju medicinskega koncepta invalidnosti ter tudi opuščanju zastarelega izrazoslovja v smislu označevanja oseb z ovirami kot invalidov.
- 2 Verbeke, P.; Vermeulen, G.; Meysman, M.; Vander Beken, T.; *Protecting the fair trial rights of mentally disordered defendants in criminal proceedings: Exploring the need for further EU action*, Int J Law Psychiatry. 2015 julij-avgust; 41:67-75, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/25907825>, (dostopano 16. aprila 2018), stran 69.
- 3 UN General Assembly, Interim Report of the Special Rapporteur of the Human Rights Council on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, Manfred Nowak on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, A/63/175, (28.07.2008), www.un.org/disabilities/images/A.63.175.doc, (dostopano 16. aprila 2018), točka 38.
- 4 Evropska komisija, Priporočilo o procesnih jamstvih za ranljive osebe, ki so osumljene ali obdolžene v kazenskem postopku, 2013/C 378/02, 27. november 2013. Priporočilo je del postopkovnega načrta za krepitev procesnih pravic osumljenih ali obtoženih oseb v kazenskih postopkih. Glej Resolucijo Sveta z dne 30. novembra 2009 o načrtu za krepitev procesnih pravic osumljenih ali obtoženih oseb v kazenskih postopkih, UL 2009/C 295/01 (30. november 2009), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AC%3A2009%3A295%3ATOC> (dostopano 16. aprila 2018); Evropski svet, Stockholmski program - odprta in varna Evropa, ki služi državljanom in jih varuje, UL 2010 / C 115/01 (4. maj 2010), <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2010:115:FULL&iz=ES> (dostopano 16. aprila 2018).
- 5 Evropska komisija, Priporočilo o procesnih jamstvih za ranljive osebe, ki so osumljene ali obdolžene v kazenskem postopku, 2013/C 378/02 (27. november 2013), uvodna izjava 1.
- 6 Za odraslega štejemo osebo, staro od 18/19 do 65 let. Ta opredelitev je v skladu z opredelitvijo OZN za osebe z duševno in intelektualno oviranostjo. Osebe nad 65 let se zaradi svoje starosti štejejo za potencialno ranljive in zato spadajo v drugo ranljivo skupino. Otroke pokriva Direktiva 2016/800/EU z dne o procesnih jamstvih za otroke, ki so osumljene ali obdolžene osebe v kazenskem postopku, in zato niso predmet raziskave tega projekta.
- 7 Prva zadeva, v kateri je bila obravnavana učinkovita udeležba, je zadeva *Stanford*. ESČP, *Stanford proti Združenemu kraljestvu*, 11. april 1994.
- 8 ESČP, *T. proti Združenemu kraljestvu*; *V. proti Združenemu kraljestvu*, sklep v združenih zadevah z dne 16. decembra 1999, točka 88.
- 9 ESČP, *S. C. proti Združenemu kraljestvu*, 15. junij 2004, točka 29. Zgoraj omenjeni primeri se nanašajo na otroke, vendar so argumenti sodišč splošni in zato veljajo tudi za odrasle. Komisija za pravne zadeve, posvetovalni dokument št. 197, nezmožnost osebe, da se izreče o svoji krivdi, 2010, točka 2.95.
- 10 Evropska komisija, Presoja vpliva o predlogu direktive Evropskega parlamenta in Sveta o procesnih jamstvih za otroke, ki so osumljene ali obdolžene osebe v kazenskem postopku, Bruselj, 27. november 2013, SWD(2013) 480 končno, stran 25.
- 11 Združeni narodi: Konvencija o pravicah oseb z ovirami. 1. člen - Namen. <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml> (dostopano 15. aprila 2018).

- 12 People First, <http://peoplefirstltd.com/>, (dostopano 15. aprila 2018).
- 13 World Network of Users and Survivors of Psychiatry, Psychosocial Disability, http://www.wnusp.net/documents/2012/Psychosocial_disability.docx, (dostopano 15. aprila 2018).
- 14 Združeni narodi: Konvencija o pravicah oseb z ovirami. preambula, točka e.
- 15 Prav tam.
- 16 SIAK (Avstrijska varnostna akademija), Curriculum for basic training, (2012); avstrijsko Zvezno ministrstvo za notranje zadeve, http://www.polizei.gv.at/lpd_docs/940.pdf, (dostopano 2. marca 2017), zlasti strani 13 in 41; Avstrija, intervju s strokovnjakom 5.
- 17 Slovenija, intervju s strokovnjakom 2.
- 18 Češka, Mnenje Generalnega državnega tožilca z dne 5. septembra 2014, dostopno na: <http://www.bulletin-advokacie.cz/nejvyssi-statni?browser=mobi> (dostopano 15. marca 2018). Smernice so v obliki priporočila. Ni formaliziranega mehanizma.
- 19 Slovenija, Ministrstvo za notranje zadeve, Republika Slovenija, Ljubljana, Policijski priročnik o izvajanju policijskega pridržanja, Ljubljana, (2011).
- 20 Slovenija, ključne ugotovitve, stran 10.
- 21 Evropska zaporska pravila, Standardna minimalna pravila ZN za ravnanje z zaporniki.
- 22 J. Pont in R. Wool, Ein Leitfaden für den Gefängnisarzt - Richtlinien für Ärzte, die Gefangene betreuen (vodila za zaporske zdravnike) (Dunaj, 2016), <http://docplayer.org/8172576-Ein-leitfaden-fuer-den-gefaengnisarzt.html>, (dostopano 18. marca 2018), strani 29-31.
- 23 To velja glede odpovedi pri vseh osumljencih in ni omejeno le na osumljence s težavami v duševnem zdravju.
- 24 Slovenija, Ministrstvo za notranje zadeve, Republika Slovenija, Ljubljana, Policijski priročnik o izvajanju policijskega pridržanja, Ljubljana, (2011).
- 25 Avstrija, intervju z strokovnjakom 5.
- 26 Slovenija, ZKP, 148.a člen.
- 27 Te pravice osumljenca med drugim vključujejo pouk, da ni dolžen ničesar izjaviti in odgovarjati na vprašanja; da če se bo zagovarjal, ni dolžen izpovedati zoper sebe ali svoje bližnje ali priznati krivdo; da ima pravico do zagovornika, ki si ga svobodno izbere in ki je lahko navzoč pri njegovem zaslišanju; da se bo lahko vse, kar bo izpovedal, na sojenju uporabilo zoper njega.
- 28 Council of Europe, Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules; ECtHR, Factsheet - Detention conditions and treatment of prisoners (januar 2018). Revised UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (Nelson Mandela Rules) 2015;
- 29 Prav tam.
- 30 Prav tam.
- 31 Avstrija, intervju z upravičencem 5.
- 32 Prav tam.
- 33 Avstrija, intervju z upravičencem 9.
- 34 Avstrija, intervju z upravičencem 7.
- 35 Evropska komisija, Priporočilo o procesnih jamstvih za ranljive osebe, ki so osumljene ali obdolžene v kazenskem postopku, C (2013) 8178/2.
- 36 Evropska komisija, Priporočilo o procesnih jamstvih za ranljive osebe, ki so osumljene ali obdolžene v kazenskem postopku, C (2013) 8178/2, uvodna izjava 9.
- 37 Avstrija, intervju s strokovnjakom 1 (25. oktober 2016).

Dostojanstvo na sojenju

- 38 Neustart, Concept for a pilot project called „Sozialnetz-Konferenz“ with beneficiaries, Dunaj, 2015, https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Erlaesse/ERL_07_000_20150320_BMJ_S638_022_0001_IV_1_2015/Beilage_A_-_Konzept_Sozialnetz-Konferenz_NEU-START.pdf (dostopano 9. februarja 2017).
- 39 Informativni seznam v nadaljevanju je naveden zgolj kot primer; prilagoditi ga je treba nacionalnim predpisom.
- 40 Informativni seznam v nadaljevanju je naveden zgolj kot primer; prilagoditi ga je treba nacionalnim predpisom.

SEZNAM VIROV

Monografije, članki in poročila

- Avstrijsko zvezno ministrstvo za notranje zadeve, Sicherheitsakademie (SIIAK) (Avstrijska varnostna akademija), *Curriculum for basic police training*, (2012); http://www.polizei.gv.at/lpd_docs/940.pdf, (dostopano 2. marca 2017).
- Durajová, Z. in Strěteský, M., *Enhancing Procedural Rights of Persons with Intellectual and/or Psychiatric Impairments in Criminal Proceedings: Exploring the Need for Actions - Key Findings of the National Report, Czech Republic*, League of Human Rights, 2017.
- Evropska komisija, *Presoja vpliva o predlogu direktive Evropskega parlamenta in Sveta o procesnih jamstvih za otroke, ki so osumljene ali obdolžene osebe v kazenskem postopku*, Bruselj, 27. 11. 2013, SWD(2013)480 končno.
- GHK law offices, *Impact assessment of measures covering special safeguards for children and other vulnerable suspected or accused persons in criminal proceedings*, DG Justice, JUST/2011/EVAL-JPEN/FW/1017/A4, Revised interim report, 2011.
- Juodkaite, D., *Enhancing Procedural Rights of Persons with Intellectual and/or Psychiatric Impairments in Criminal Proceedings: Exploring the Need for Actions - Key Findings of the National Report, Lithuania*, Mental Health Perspectives, 2017.
- Katona, N., Linder, B. Krisper, S. et al., *Enhancing Procedural Rights of Persons with Intellectual and/or Psychiatric Impairments in Criminal Proceedings: Exploring the Need for Actions - Key Findings of the National Report, Austria*, Ludwig Boltzmann Institute of Human Rights, 2017.
- Kukova, S., *Enhancing Procedural Rights of Persons with Intellectual and/or Psychiatric Impairments in Criminal Proceedings: Exploring the Need for Actions - Key Findings of the National Report, Bulgaria*, Bulgarian Helsinki Committee, 2017.
- Meijers Committee, *Note on the Package of Fair Trial Rights*, CM 1402 (18. marec 2014).
- Verbeke, P.; Vermeulen, G.; Meysman, M.; Vander Beken, T.; *Protecting the fair trial rights of mentally disordered defendants in criminal proceedings: Exploring the need for further EU action*, Int J Law Psychiatry. 2015 Jul-Aug;41: 67-75, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/25907825>, (dostopano 16. aprila 2018).
- Vučko, K., *Enhancing Procedural Rights of Persons with Intellectual and/or Psychiatric Impairments in Criminal Proceedings: Exploring the Need for Actions - Key Findings of the National Report, Slovenia*, The Peace Institute, 2017.

Normativni akti in sodna praksa

Avstrija

- Zakon o pridržanju (*Anhalteordnung*) 1999.

- Avstrijski Zvezni zakon o enakih možnostih za osebe z ovirami (*Bundes Behinderten Gleichstellungsgesetz*), 2005.
- Zakon o kazenskem postopku (1975).
- Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij (*Strafvollzugsgesetz*) (1969/2018)
- Zakon o varnostni policiji (*Sicherheitspolizeigesetz*) 1991.

Bolgarija

- Ustava Republike Bolgarije
- *Kazenski zakonik* (1. maj 1968).
- *Zakon o kazenskem postopku* (2006).
- *Odlok št. 2 z dne 26. oktobra 2011 o pogojih izvajanja forenzičnih, forenzičnih psihiatričnih in forenzičnih psiholoških ocen, vključno s povračilom zdravstvenih stroškov za opravljene storitve, ki jih izdajo Ministrstvo za pravosodje, Ministrstvo za notranje zadeve in Ministrstvo za zdravje*, objavljen, *Uradni list št. 91, 18. november 2011*, na voljo na: <http://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2135760470>
- *Odlok št. 2 z dne 29. junija 2015 za registracijo, kvalifikacije in nagrajevanje izvedenskih prič*, razglašen, *SG 50 / 03.07.15, spremenjen SG 28 / 08.04.16*, na voljo na: <http://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2136560327> (dostopano 15. marca 2018).
- *Odlok št. 2 z dne 22. 3. 2010. o pravilih in pogojih za zagotavljanje zdravstvenih storitev v priporu in ustanovah za izvrševanje kazenskih sankcij*.
- *Odlok št. 2 z dne 29. junija 2015, 8. člen. Vrhovno kasacijsko sodišče, Vrhovno upravno sodišče, Vrhovno kasacijsko tožilstvo, Vrhovno državno tožilstvo in Nacionalni preiskovalni urad lahko za svoje posebne potrebe vodijo ločene specializirane sezname izvedencev*.
- *Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij*.
- Navodilo 8121z-78 z dne 24. januarja 2015 o nalogu za izvršitev prijetij ter o nastanitvenih zahtevah, pravilih in postopkih v objektih za pridržanje Ministrstva za notranje zadeve, 75. člen, odst. 1, točka 4.
- *Zakon o Ministrstvu za notranje zadeve* (27. junij 2014).
- Ministrstvo za notranje zadeve, Navodilo 8121z-78 z dne 24. januarja 2015 o nalogu za izvršitev prijetij ter o nastanitvenih zahtevah, pravilih in postopkih v objektih za pridržanje.
- Neustart, Concept for a pilot project called „Sozialnetz-Konferenz“ (social net conference), Dunaj, 2015, https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Erlaesse/ERL_07_000_20150320_BMJ_S638_022_0001_IV_1_2015/Beilage_A_-_Konzept_Sozialnetz-Konferenz_NEUSTART.pdfhttps://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Erlaesse/ERL_07_000_20150320_BMJ_S638_022_0001_IV_1_2015/Beilage_A_-_Konzept_Sozialnetz-Konferenz_NEUSTART.pdf (dostopano 9. februarja 2017).
- Zakon o varstvu osebnih podatkov

Češka

- Zakon št. 36/1967 Col., o sodnih izvedencih in tolmačih.
- Zakon št. 372/2011 Col., o zdravstvenih storitvah.
- Zakon št. 45/2013 Col. o žrtvah kaznivih dejanj.
- Zakon o dokazih občanov.
- Zakon o kazenskem postopku (1969).
- Zakon o sodnih izvedencih in tolmačih (1967)
- Kazenski zakonik (2010).
- Zakon o policiji.
- Uredba Ministrstva za notranje zadeve o zakonu o pripornem postopku
- Predlog zakona o sodnih izvedencih, forenzičnih uradih in forenzičnih inštitutih, na voljo na: <http://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?O=7&CT=1025&CT1=0>.
- Mnenje Generalnega državnega tožilca z dne 5. septembra 2014, dostopno na: <http://www.bulletin-advokacie.cz/nejvyssi-statni?browser=mobi> (dostopano 15. marca 2018).

Litva

- Zakon o kazenskem postopku 2002
- Državlanski zakonik 2000
- Zakon o izvajanju pripora
- Zakon o duševnem zdravju
- Zakon o pacientovih pravicah in odškodninah
- Zakon o pravnem varstvu osebnih podatkov 1996
- Odlok generalnega tožilca Litovske republike 2014 m. 29. december, št. I-288.

Slovenija

- Zakon o kazenskem postopku 1994.
- Slovenija, Ministrstvo za notranje zadeve, Republika Slovenija, Ljubljana, Policijski priročnik o izvajanju policijskega pridržanja, Ljubljana (2011).
- Zakon o nalogah in pooblastilih policije 2013.
- Pravilnik o policijskih pooblastilih (2014).
- Pravilnik o izvrševanju pripora.

Evropsko in mednarodno pravo:

- Svet Evrope, priporočilo št. Rec(2006)2 Odbora ministrov državam članicam o Evropskih zaporskih pravilih;
- Svet Evropske unije, Časovni načrt za krepitev procesnih pravic osumljencev ali obdolžencev v kazenskih postopkih, UL 2009 / C 295/01 (30. november 2009), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AC%3A2009%3A295%3ATOC> (dostopano 16. aprila 2018);
- Direktiva 2012/13/EU Evropskega parlamenta in Sveta z dne 22. maja 2012 o pravici do obveščeniosti v kazenskem postopku (UL L 142, 1. 6. 2012, str. 1).
- ESČP, Factsheet – Detention conditions and treatment of prisoners (januar 2018).
- ESČP, S. C. *proti Združenemu kraljestvu*, 15. junij 2004.
- ESČP, *Stanford proti Združenemu kraljestvu*, 11. april 1994.
- ESČP, T. *proti Združenemu kraljestvu*; V. *proti Združenemu kraljestvu*, sklep v združenih zadevi z dne 16. decembra 1999.
- Evropska komisija, Priporočilo o procesnih jamstvih za ranljive osebe, ki so osumljene ali obdolžene v kazenskem postopku, 2013/C 378/02 (27. november 2013).
- Evropski svet, Stockholmski program - odprta in varna Evropa, ki služi državljanom in jih varuje, UL 2010 / C 115/01 (4. maj 2010), <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2010:115:FULL&from=ES> (dostopano 16. aprila 2018).
- Law Commission, Unfitness to Plead, Volume 1: Report (House of Commons, 12. januar 2016).
- Revidirana minimalna standarda pravila ZN za ravnanje z zaporniki (pravila Nelsona Mandele) 2015
- Generalna skupščina ZN, Interim Report of the Special Rapporteur of the Human Rights Council on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, Manfred Nowak on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, A/63/175, (28. julij 2008), www.un.org/disabilities/images/A.63.175.doc, (dostopano 16. aprila 2018)
- Generalna skupščina ZN: Konvencija o pravicah oseb z ovirami (2006).

Spletni viri

- World Network of Users and Survivors of Psychiatry, Psychosocial Disability, http://www.wnusp.net/documents/2012/Psychosocial_disability.docx, (dostopano 15. aprila 2018).
- Central prison hospital, http://www.kaldep.lt/lt/lavl/veikla_539/istorija_540.html, (dostopano 15. aprila 2018).
- Central register, http://www.registrucentras.lt/neveiksn_asm/, (dostopano 15. aprila 2018).
- People First, <http://peoplefirstltd.com/>, (dostopano 15. aprila 2018).

